

➤ Sujuvasti suomesta saksaan kääntävä konekirjoittajatar saa paikan heti

Historian näkökulma kääntäjäyteen ammattina tai tehtävänä

PEKKA KUJAMÄKI JA OUTI PALOPOSKI

1 Johdanto

Kääntämisen tutkimukseen on vaikuttanut vahvasti erilaisten teoreettisten ja myös kääntämisen opetukseen ja ammatinharjoittamiseen liittyvien näkökulmien kirjo. Nykypäivän kääntämistä tutkitaan usein professionaalisen asiantuntijatoiminnan ja sen vastapariksi asettuvan ei-ammattillisen maallikkokääntämisen näkökulmasta, ja kääntämisen historian tutkimuksessa puolestaan merkittävä näkökohta viime aikoina on ollut tutkia kääntäjää tekijänä tai toimijana. Kääntäjä henkilönä, toimijana tai ammatinharjoittajana on siis noussut tutkimuksen keskiöön. Kääntäjän tekijyys suhteessa muihin toimijoihin on kuitenkin historiallisessa tutkimuksessa usein jäänyt määrittelemättä: kääntäjät ja heidän työnsä on saatettu nostaa esiin ja kontekstina on esitetty yleinen kulttuurinen tilanne, ei niinkään kulttuurin (ja mahdollisesti muilla) kentillä toimivat muut henkilöt, joiden työhön ja toimintaan kääntäjän työ rajoittuu ja limittyy.¹ Käännöstieteessä menneiden aikojen kääntäjien työn ammatillisuutta ja monialaisuutta on tarkastellut lähemmin vain Pym (1998: 162, 2000: 3), jonka käyttämä termi *multiprofessional* viittaa juuri siihen, että kääntäjät tekevät muutakin kuin kääntävät. Itse professionaalisuuden määrittelemiseen ei hänkään kiinnitä palkkiokysymystä enempää huomiota (vrt. Pym 2000: 4, *institutionalized livelihood*), ei myöskään siihen, miten kääntämistä harjoittava moniammatillinen toimija erottuu muista toimijoista – tai miksi moniammatillisen henkilön monista rooleista juuri *kääntäminen* pitäisi nostaa esille. Millä erityisellä tavalla se määrittää tuota toimijaa?

Nykykääntäjiä tutkittaessa huomio kiinnittyy enemmän rajanvetoihin suhteessa muihin ammatteihin, onhan koko ammattien kenttä liikkeessä. Tutkimuksen kohteena on ekspertiisy, asiantuntijuus, laatu, professionaalisuus ja ammatillisuus ja se, mi-

---

1. Otsikko on muokattu Helsingin Sanomien ilmoituksesta 23.10.1941: "KONEKIRJOITTAJATAR, joka sujuvasti kykenee kääntämään suomenkielestä saksankieleen ja päinvastoin, saa paikan heti. Saks. pika-kirjoitustaitoisella etusija. Vastaus palkkavaatimuksineen. HÖCKERIN SEURAAJAT OY, Rovaniemi."

ten nämä ovat esillä tai todennettavissa toiminnan kautta (ks. esim. Dam & Zethsen 2008). Kääntämisen professionaalisuuden tutkimus on siis laajalti yhteydessä muuallakin ammattikentässä näkyvyyttä saaneeseen niin sanottuun funktionaaliseen professio- tutkimukseen (ks. esim. MacDonald 1995; Konttinen 1991: 12–15; Michelsen 1999: 5–6). Historiantutkimus puolestaan nostaa esille toisenlaisia asioita: kääntämisen historiasta ei toistaiseksi ole liiemmästi etsitty ammatin muotoutumisen kehityslinjoja, vaikka sekin tutkimussuuntaus olisi funktionalismin puitteissa mahdollinen.

Usein puhuessamme menneistä kääntäjistä korostamme sitä, millainen merkitys heillä on ollut erilaisissa historian käännekohtissa: kirjakielten luomisessa, kirjoitusjärjestelmien kehittämisessä, uskontojen ja aatteiden levittämisessä, kirjallisten virtausten edistämässä eri kielillä. Puhutaan myös kääntäjistä ja tulkeista kulttuurisina välittäjinä ja siltanrakentajina, tai ainakin jonkinlaisina välttämättöminä kieli- ja kulttuuritulkkeina esimerkiksi sotien, valloitusretkien ja muiden konfliktien aikana taistelevien osapuolten välillä. Ajatus kääntäjistä historian merkkihenkilöinä ja käännekohtien ja merkittävien tapahtumien keskuksessa vaikuttavina yksilöinä pönkittää tietysti omaa ammattiamme ja tutkimuskohteemme merkitystä, mutta onko siinä juuri tuon ajatuksen tausta: tarpeessa nähdä oma tutkimuskohteemme erityisen merkittävänä?

Tässä artikkelissa kysymme kahden tapaustutkimuksen² kautta, minkälaisia rooleja ja tehtäviä kääntämiseen ja tulkkaukseen on aiemmin Suomessa liittynyt: Keitä kääntäjät ja tulkit olivat kahdessa Suomen historian solmukohtassa? Mitä muuta he tekivät ja olivat tehneet kuin käänsivät tai tulkkasivat? Miten he valikoituivat kääntäjiksi tai tulkeiksi? Oliko kyseessä sattuma vai tietoinen pyrkimys, ja oliko kääntämisen ja tulkkauksen pariin päätyneellä mahdollisuuksia valmentautua jollain tavoin siihen, mihin hän oli ryhtymässä? Minkälaisin ominaisuuksin päädyttiin kääntäjäksi tai tulkeiksi, ja minkälaisista tehtävistä silloin oli kyse? Käsittelemämme tapaustutkimukset ovat 1800-luvun loppupuolen kirjakieli- ja kirjallisuuskeskustelu ja sodan ajan tulkkaus 1940-luvulla.

Lähestymistapoja olisi tarjolla useita. Funktionaalisen professiotutkimuksen ja ammattien kehityskaaren tutkimuksen ohella kääntämistä ja tulkkausta voisi lähestyä kriittisen professiotutkimuksen silmälasein; lähestymistapa on perusteltavissa sellaisten ammattien kohdalla, jotka ovat pyrkineet tontittamaan itselleen ammatillisuuden myötä etuuksia ja valtaa yhteiskunnassa (*social closure*, ks. Konttinen 1991: 14). Sen sijaan näkökulmamme kääntäjien ja tulkkien työhön ja ammattiin on ennen muuta kulttuurihistoriallinen ja sosiologinen: Miten tiettyyn työhön päädyttiin ja mitkä olivat työntekijän tai ammatinharjoittajan omat kokemukset, reunaehdot ja näkemykset siitä, mistä hänen työnsä rakentui? Dingwall (1983: 8) on todennut lakialan ammateista puhuessaan, että tutkimus joutuu lähtemään peruskysymyksistä, koska sosiodemografinen pohjatieto puuttuu sellaisista seikoista kuin miten alalle haetaan tai päästään, miten rekrytointi tapahtuu ja minkälaisia urapolkuja on olemassa. Lisää tietoa tarvitaan myös siitä, miten ammattiryhmä itse valvoo toimintaansa ja miten ammatin piiriin päätyvät ”sosiaalis-

---

2. Artikkelin on Pekka Kujamäen osalta syntynyt Suomen Akatemian rahoittamassa hankkeessa Sodankäynnin tuntemattomat käännekohtatutkimus (SA nro 138 221) ja Outi Paloposken osalta Jenny ja Antti Wihurin rahaston taloudellisen tuen turvin.

tetaan” juuri tähän tiettyyn työhön. Mikä puolestaan on rinnakkaisten (*para-*) ammattiryhmien rooli, ja miten esimerkiksi *self help* -työ luokitellaan? Nämä kysymykset ovat yhtä lailla relevantteja kääntämisen ja tulkkauksen työstä ja ammasteista puhuttaessa, ja niitä on jonkin verran käsiteltykin nykykääntämisen yhteydessä. Historiallisesta käännöstutkimuksesta tämä näkökulma kuitenkin vielä on puuttunut. Suomessa on paljon tutkittu erilaisten (uusienkin) professioiden historiaa, usein funktionaalista näkökulmasta, mutta kulttuurihistoriallinen lähtökohta on esimerkiksi Michelsenin (1999) insinööriprofession historiassa, jossa pyritään antamaan ääni profession jäsenille ja tarkastelemaan heidän itseymmärrystään ammatista, sen luonteesta ja siihen päätymisestä.³

Ajatukset kääntäjyyden asemoitumisesta muihin ammatteihin nähden sekä kääntäjien ja tulkkien sosiaalistumisesta tämän toiminnan kentällä liittävät artikkelimme viitekehukseen myös käännöskulttuurin käsitteen eli kysymyksen siitä, kuinka kääntämiseen ja tulkkaukseen liittyvät asiat on järjestetty yhteiskunnassa (tai sen osassa, esimerkiksi 1800-luvun lopun kirjallisessa julkisuudessa tai toisaalta puolustusvoimien sodanajan organisaatioissa). Käsite on peräisin Prunčilta (1997; saksaksi *Translationskultur*), jonka mukaan kulttuureissa kehittyä ja vakiintuu toimintatapoja niihin toimintoihin, joita pidetään siinä kulttuurissa tai yhteiskunnassa olennaisina – myös kääntämiseen ja tulkkaukseen. Käännöskulttuurin voidaan ajatella syntyvän tilassa, jossa kielet ja kulttuurit kohtaavat. Käännöskulttuurin käsitteen Prunč määrittä kuvaamaan kaikkia niitä sosiaalisesti jäsentyneitä normeja, konventioita, odotuksia ja arvoja, jotka määrittävät käännös- ja tulkkaustoimintaa tietyssä yhteisössä ja instituutiossa. (Prunč 1997: 107, 2001: 285, 2008: 24–25.) Kuten olemme toisaalla todenneet, näin määriteltynä käännöskulttuuri käsittää tosiasiallisen käännös- ja tulkkaustoiminnan, siihen vakiintuneet tai vakiintuvat normit, toiminnan normatiivis-ideologisen liikkumatilan sekä toiminnan ja toimijoiden statuksen kulloinkin kyseessä olevassa yhteisössä (Kujamäki 2013: 31). Siten käännöskulttuurit voivat olla vielä hyvin jäsentymättömiä, heterogeenisiä ja epävirallisia *ad hoc* -ratkaisuja, mutta yhtä hyvin myös osittain tai kokonaan säädeltyjä virallisia toimintatapoja. Prunčin (2008: 26) tapaan näemme käännöskulttuurit sosiaalisina konstruktioina, jotka heijastelevat ajankohdan käsityksiä kääntämisen ja tulkkauksen sallituista, siedetyistä, suositelluista tai pakollisista muodoista. Käsitteitä muokkaavat paitsi yhteiskunnan muut toiminnalliset kentät ja rakenteet myös kääntäjät ja tulkit itse.

Näin ollen lähestymme tutkimuskohdettamme sekä ulkoapäin (miten yhteisö on normittanut tai jäsentänyt toimintaa) että mahdollisuuksien mukaan sisältäpäin (miten kääntämisen ja tulkkauksen pariin päätyneet ovat itse jäsentäneet työtään). On mahdollista väittää, että näiden näkökohtien väliin jää vielä harmaa alue: työ, jota sisältömme puolesta pidämme kääntämisenä (erikielisten lähteiden käyttö ja enemmän tai vähemmän suora siirtäminen toiselle kielelle), mutta jota ei sellaiseksi ole identifioitu. Tällaisia kääntämisen ”palasia” on esimerkiksi sekä journalistin että historioitsijan työssä, aika-kauden, henkilön ja foorumin mukaan enemmän tai vähemmän. Näiden ”piilotettujen”

---

3. Mielenkiintoinen yhtymäkohta kääntäjien ja insinöörien välillä on molempien professioiden jäsenten ”näkyttömyys” (insinöörien näkyttömyydestä ks. Michelsen 1999: 89); kääntäjien kohdalla tämä näkyttömyys on usein tuntunut suuntaavan tutkimusta, tunnetuimpana esimerkkinä Venuti 1995.

käännösten tutkiminen vaatii toisenlaista aineistohakua ja myös kysymyksenasettelu on erilainen, joten se jää artikkelimme ulkopuolelle.⁴ Virallisia tai epävirallisia käännöskulttuureja käsiteltäessä kuitenkin nämä piiloisetkin palaset ovat relevantteja: esimerkiksi Malena (2011: 94–95) ja Santoyo (2006: 15) viittaavat historiallisen tutkimuksen vähyteen sellaisista aiheista kuin jokapäiväinen arkinen kääntäminen (jota ei usein mielletä kääntämiseksi ollenkaan): ”[e]veryday, common, unerudite, unscholarly translations have hardly ever attracted the attention of historians” (Santoyo mp.).

Kysymme, mikä tai kuka on voinut olla kääntäjä tai tulkki. Pohdimme myös, millainen historiallinen tausta nykyisellä kääntäjän ja tulkin roolilla on: Onko kääntäjyydessä ja tulkkiudessa jotain yleistä ja ammatin tai tietynlaisen toimenkuvan suuntaan profiloitunutta jo 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella ja vaihtelevissa historiallisissa tilanteissa, vai ovatko kääntämisen ja tulkkauksen toimenkuvat olleet yhtä moninaiset kuin niiden harjoittajien elämät ja ne olosuhteet, missä näitä töitä on tehty? Kuinka sattumanvaraisia ovat näihin töihin päätyneiden ihmisten polut? Artikkelin ensimmäisessä tapaustutkimuksessa (luku 2) käytämme näitä kysymyksiä 1800-luvun käännöskulttuurin hahmottamiseen, kun taas toisessa (luku 3) kuvaamme ennen muuta sotatoimien vaatimien virallisten ja epävirallisten tulkkausjärjestelyjen kirjoa. Havaintomme perustuvat aineistoihin, jotka ovat karttuneet toisaalta 1800-luvun suomentamistoimintaa kartoittavassa hankkeessa (Paloposki) ja toisaalta sodan käännöskulttuureja jäsentävässä hankkeessa (Kujamäki). Aineistot on kerätty henkilöarkistoista, kustantajien arkistoista, Kansallisarkiston Sota-arkistosta, Puolustusvoimien kuvakeskuksen kuva-arkistosta sekä tutkimuskohdetta käsittelevistä tai sivuavista sanomalehti- ja muista kirjallisista aineistoista, kuten kirja-arvioista ja omaelämäkerrallisista kirjoituksista tai muistelmista. Laajan ja heterogeenisen aineiston avulla pyrimme valottamaan monelta kannalta ilmiötä, jota ei ole aiemmin tutkittu tässä laajuudessa ja jonka hahmottaminen vaatii useita näkökulmia.

2 1800-luvun kääntäjät – monitoimijuuden käännöskulttuurit Suomessa

2.1 Kieli, kirjallisuus ja kääntämisen kenttä Suomessa 1800-luvulla

Kuten monesti muualla myös Suomessa kääntämistä harjoitettiin kielen ja kirjallisuuden kehittämiseksi, valistuksen ja erilaisten aatteiden levittämiseksi ja maailmankirjallisuuden välittämiseksi. 1800-luvun loppupuoli oli kiihtyvää käännöstuotannon aika-

---

4. Sanomalehtiin käännettiin rutiinomaisesti ulkomaan uutisia tai kotimaisten ruotsinkielisten lehtien uutisia, pilajuttuja ja niin edelleen. Suomenkielisiin tietoteoksiin käytettiin lähteinä muunkielisiä teoksia mutta myös erilaisia arkistoaineistoja. Esimerkiksi teoksessaan *Suomen sota* J. R. Danielsson suomentaa (todennäköisesti itse) mm. sotilaiden kirjeitä (s. 102–104, 105), G. Löwenhjelmin ranskan-kielistä kirjettä Armfeltille (s. 130–135), Klingsporin kirjeitä (s. 144), Durietzin teosta *Underdånig relation* (s. 186), asiakirjoja esim. keisarillisen kirjeen ruotsinnosta (s. 188–189), Hauswolffin (s. 179, 211, 220–221) ja Aminoffin muistiinpanoja (esim. s. 213, 220–222, 225–226) sekä D. Clarken englanninkielistä Helsinki-kuvausta (s. 49). (Ks. Kolehmainen, Koskinen & Riionheimo 2015: 387.)

kautta ja kirjojen ja lehtien määrä moninkertaistui. Kääntämistä pyrittiin myös jonkin verran tukemaan erilaisin toimenpitein (käännöskilpailut ja sarjat), koska se nähtiin keinona päästä sivistyksen piiriin ja oppikirjallisuuttakin oli helpompi tuottaa kääntämällä valmista materiaalia. Kääntäminen oli siis ratkaisevassa asemassa kaikenlaisten tekstien tuottamisessa: näitä olivat laulut, runot, virret; koulukirjat, tietokirjat, kirjallisuus; uutiset, kaskut, tarinat ja sananlaskut. (Ks. Riikonen, Kovala, Kujamäki & Paloposki toim. 2007; Paloposki & Riikonen toim. 2013.) Näiden käännettyjen tekstien takana oli valtava määrä ihmisiä, joita me kutsumme kääntäjiksi, koska juuri he tuottivat tuon tekstimassan suomen kielellä.

Kääntäjien ammattikuntaa – tai monta muutakaan ammattikuntaa – ei kuitenkaan 1800-luvulla ollut siinä muodossa kuin ammatit nykyisin käsitetään. Nykyisten ammattien kehitys on paljolti myöhäisempää perua, ja esimerkiksi 1800-luvun kirjallisten toimijoiden työnkuva oli varsin moninainen. Nykyiset ammateille luonteenomaisina pidetyt piirteet, kuten koulutus, lisensointi tai muutoin tarkistettu pätevyys ja kelpoisuus, puuttuivat tuolloin monilta muiltakin nykyisin itsestään selvästi ammateiksi käsitettäviltä toimilta. Esimerkiksi journalistiprofessiolla – jonka historialla ja kehityksellä on monia yhtymäkohtia kääntäjien työhön – on omat itsesäätelyn mallinsa, ohjeistuksensa ja liittonsa (Pietilä 2012: 68–69). Tällaisia ammattien tunnusmerkkejä ei vielä 1800-luvulla ollut, ei journalisteilla eikä kääntäjillä. Suomen sanomalehtimiesten liitto perustettiin vuonna 1890, mutta se pääsi toden teolla toimimaan vasta vuodesta 1921 lähtien. Suomen kääntäjien ja tulkkien liiton edeltäjä Suomen kääntäjien yhdistys taas syntyi vuonna 1955.

Kääntämiseksi kutsuttua toimintaa oli 1800-luvulla eri tahoilla: asiatekstin kääntäjiä oli esimerkiksi Senaatin, postin, rautateiden ja eri yritysten palkkalistoilla, ja toisaalta oli kaunokirjallisuuden ja tietokirjallisuuden kääntäjiä, jotka toimivat melko itsenäisesti. Lisäksi kääntäminen oli oleellinen osa sanomalehtien toimitustyötä. Käännöskulttuuria ja kääntäjä-nimikkeellä toimivia henkilöitä yrityksissä ja valtion- tai kunta-hallinnossa ei tähän mennessä ole Suomessa juuri tutkittu (ks. kuitenkin Saarikivi 2005; Koskinen 2014; Paloposki 2016).⁵ Aihe vaatisi kokonaan oman tutkimuksensa, eikä sitä voi tämän artikkelin rajoissa käsitellä. Tässä tapaustutkimuksessa tarkastelemme tieto- ja kaunokirjallisuuden kääntäjiä ja heidän toimenkuviaan. Kirjallisuuden suomentajien tutkimus tuottaa luonnollisesti toisenlaista tietoa kääntäjän työstä kuin 1800-luvun asiatekstin kääntäjien tutkimus, mutta molempia tarvitaan. Suomentajien tutkimuksesta näkökulmaa voi laajentaa muunkin käännöstoiminnan tutkimiseen. Asiatekstikääntäjien ja suomentajien työtä on mahdollon vertailla tai asettaa rinnakkain, niin työmäärän kuin ammatinkuvankaan pohjalta, ennen kuin molemmista on riittävästi perustutkimusta. Artikkelin ensimmäisessä tapaustutkimuksessa aloitamme suomentajien työstä.

Alaluvussa 2.2 pohdimme käännetyn kirjallisuuden määriä 1800-luvun lopun Suomessa ja kartoitamme käännöstyön ja kääntäjyyden laajuutta. Alaluku 2.3 käsittelee yk-

---

5. Irmeli Helin (sähköposti 4.6.2014) on turkulaista käännöstoimintaa tutkiessaan törmännyt tiedonhaun hankaluuteen erityisesti yrityksissä sekä 1800- että 1900-luvuilla, koska tietoa tehdyistä käännöksistä ei juurikaan ole säilytetty, ei myöskään käännettyjä tekstejä.

sittäisten suomentajien päätymistä käännoistyön pariin ja alaluku 2.4 sitä, miten kääntäjyydestä ja kääntäjistä puhuttiin.

2.2 Käänösmäärät – kääntäjien määrä?

1800-luvun kääntäjien määrän kartoittaminen ei ole ongelmatonta. Ne, jotka kirjallisuutta käänsivät, tekivät sen usein muun työn ohella tai lisäksi; kääntäminen oli heille yksi monista tehtävistä tai toimista (Mäkinen 2007: 101 puhuu ”kääntäjäreserveistä”). Kääntäjä ei nimikkeenä helposti löydy erilaisista arkistoista, tilastoista tai lähdeaineistoista, joten tilastotiedon kerääminen on vaikeaa. Tämä metodologinen hankaluus saattaa kertoa myös siitä, että kenties pyrimme – omasta näkökulmastamme – turhan sinnikkäästi näkemään kääntäjiä siellä, missä olisi parempi puhua kirjallisista moniammatillisista. Kääntäjien nimiä (ja sitä mukaa heistä löytyviä henkilötietoja) on kuitenkin jonkin verran kartoitettu erilaisten bibliografioiden perusteella; lisäksi kääntäjien biografiaita on kerätty suomentamisen historiaa käsittelevissä teoksissa (Riikonen, Kovala, Kujamäki & Paloposki toim. 2007; Paloposki & Riikonen toim. 2013), ja joistain kääntäjistä on kirjoitettu elämäkertoja ja tutkimuksia (Paavo Cajanderista ks. Niemi 2007; Julius Krohnista Lassila 2003; hänen tyttäristään, Krohnin sisaruksista, Leskelä-Kärki 2006). Kovala (2013) on laskenut *Suomen Kirjailijat* -matrikkelista 1800-luvun tietokirjallisuuden suomentajien määriä ja Ruotanen (2001) pro gradu -tutkielmassaan Fennica-tietokannasta Suomessa 1800-luvulla toimineita naiskääntäjiä. Tätä tutkimusta varten on laskettu Vaseniuksen bibliografian, Fennica-tietokannan ja 1800-luvun loppupuolen suurimman kustantamon, Edlundin, arkiston perusteella kääntäjien määriä 1800-luvun puolivälissä (Edlundista ks. tarkemmin Paloposki 2013). Kovala (2013: 51) on identifoinut 121 henkilöä, jotka olivat suomentaneet ainakin yhden ennen vuotta 1900 ilmestyneen tietokirjan (heistä 43 oli suomentanut enemmän kuin yhden teoksen); Ruotanen puolestaan on löytänyt 109 naiskääntäjää, jotka olivat kääntäneet ainakin yhden teoksen, joka ilmestyi ennen vuotta 1900. Meillä on olevassa tutkimuksessa on etsitty Edlundin kustantamon kirjeenvaihdosta ja tietokannoista Edlundin kustantamolle kääntäneitä henkilöitä, joita on nimeltä identifioitu 44 vuosilta 1860–1880 (Paloposki, tekeillä). Näistä 11 oli tänä aikana suomentanut enemmän kuin yhden kirjan. Tällaiset laskelmat ovat perustietoja, jotka antavat pohjaa lisätutkimukselle kääntäjien työstä ja elämästä.

On kuitenkin selvää, että laskelmien tiedot ovat ensinnäkin osin päällekkäisiä: Edlund oli vain yksi kustantaja monien joukossa, ja naissuomentajien ja tietokirjasuomentajien laskeminen erikseen lisää päällekkäisyyttä. Lisäksi Ruotasen laskuissa ovat mukana kaikki Suomessa toimineet naiskääntäjät, myös ruotsiksi kääntäneet. Laskelmat toisaalta jättävät myös aukkoja (Ruotasen tutkimuksessa miessuomentajat; tietokirjallisuutta laskettaessa kaunokirjallisuuden suomentajat kokonaisuudessaan; muut kuin Edlundille suomentaneet). Lisäksi monien teosten käännoösluonne on epäselvä: Onko vieraskielisen esimerkin mukaan laadittu kielten oppikirja laskettava käännoöksiksi vai ei (ks. Mänttari 2013: 300)? Miten tulkitaan erilaiset mukaelmat ja adaptaatiot? Ovatko niidenkin tekijät kääntäjiä, poikkeuksetta? Entä se suuri määrä teoksia, joiden tiedoista ei käy ilmi, ovatko ne käännoöksiä vai alkuperäisiä ja kuka ne on

tehnyt tai suomentanut? Käännösten ja kääntäjien määrä tulee aina jäämään arvioksi. Sinänsä tutkimusta ei ole syytä katsoa kaltoin, jos sen aineisto ei helposti asetu ennalta määrättyihin kategorioihin (käännös/alkuperäinen, kääntäjä/mukailija/kirjoittaja): pikemminkin se paljastaa kategorioiden epätäydellisyyden ja auttaa hahmottamaan kirjallisen elämän monimuotoisuutta ja työnkuvan liikkuvuutta (ks. myös D'hulst 2012: 141–142 kirjallisen välittäjätoiminnan muodoista).

Kenties silmiinpistävin seikka kääntäjiä ja käännöksiä laskettaessa on se, miten runsaasti 1800-luvun kauno- ja tietokirjallisuuden kääntäjien joukossa oli vain yhden kirjan kääntäneitä henkilöitä. Sekä Kovalan että Ruotasen laskelmissa valtaosa kääntäjistä käänsi vain yhden teoksen 1800-luvulla, vaikkakin tässä kohdin tilastoja vääristää se seikka, että osa näistä henkilöistä jatkoi työskentelyä 1900-luvun puolelle, mitä 1800-lukuun keskittyvä tutkimus ei ole huomionnut. Käännösmäärät 1800-luvun loppupuolella kasvoivat jatkuvasti (Kovalan 1992: 192 laskelmien perusteella kaunokirjallisten suomennosten yhteismäärä vuosina 1850–1899 oli 1 167 teosta), mutta näyttäisi siltä, että tästä määrästä vain osa on sellaisten henkilöiden kädenjälkeä, jotka käänsivät enemmän kuin yhden kirjan. Tässä pääsemmekin olennaiseen kysymykseen kääntämisen ja kääntäjyyden suhteista. Onko yhden kirjan kääntänyt henkilö kääntäjä? Kutsuiko hän mahdollisesti itseään missään vaiheessa kääntäjäksi? Onko yhden lyhyen hengellisen kirjaseen kääntäjä verrattavissa tuotteliaaseen kauno- ja tietokirjallisuuden suomentajaan, joka käänsi viidestä kielestä? Yhden kirjan kääntäneiden määrä kertoo siitä, miten kääntäminen todellakin oli muiden tehtävien lomaan limittyvä, ”sekoittunut” työ.

Sekoittuneisuuden aste kuitenkin vaihteli. Jos oli paljon vain yhden kirjan kääntäneitä, oli myös niitä, jotka käänsivät suuria määriä – toisinaan useita kirjoja vuodessa. Ruotasen aineistossa esimerkiksi Hilda Asp, Mandi Granfelt ja Helmi Krohn (myöh. Setälä) ja Kovalan laskelmissa Aatto Suppanen olivat tällaisia varsin aktiivisia kääntäjiä. Kovala (2013: 51) on identifoinut Suppaselle 27 tietokirjasuomennosta laajan kaunokirjallisen suomennostoiminnan lisäksi (Suppasesta ks. myös esim. Leikola 2007; Saarikivi 2005). Alle 30-vuotiaana kuollut Hilda Asp ehti Ruotasen laskelmien mukaan kääntää 21 teosta (näistä valtaosa julkaisemattomia mutta esitettyjä näytelmiä), Mandi Granfelt 1800-luvun puolella 29 ja Helmi Krohn koko elämänsä aikana yli 100, joskin näistä vain kahdeksan ilmestyi jo 1800-luvulla (Ruotanen 2001: 27).

2.3 Miten kääntäjäksi päädyttiin?

Suomentajien toimenkuvien tarkastelu antaa lisätietoa kirjallisten ammattien limittymisestä ylipäättään. Työnkuvia tarkastellaan tässä sekä tutkimuskirjallisuuden että kirjeenvaihtoaineiston perusteella. Kovalan ja Mäkisen taustakartoituksista ja suomennoshistorioiden kääntäjäprofileista käy ilmi, että kauno- ja tietokirjallisuutta kääntäneet ihmiset olivat taustaltaan usein opettajia: oppikoulunopettajia, tyttökoulujen opettajia, seminaarinlehtoreita ja yliopistonopettajia. Kääntäminen kuului oleellisena osana päätyöhön, koska oppikirjoja piti suomentaa; toiset taas – kirjeenvaihtoaineiston perusteella – käänsivät joskus lisätienestien toivossa, toisinaan valistus- ja opetuskirjallisuutta lisätäkseen tai maailmankirjallisuutta välittääkseen. Myös muunlaisia kirjallisia taus-

toja ja syitä kääntäjillä on voinut olla. Helmi Krohn käänsi aluksi harjoitellakseen omaa kirjoittamistaan ja osaksi siksi, että suomennettavana ollut kirja kosketti häntä syvästi (Leskelä-Kärki 2006: 97, 118), ja samanlaisia syitä on voinut olla muillakin kääntäjillä. Ne eivät myöskään sulje toisiaan pois: Helmi Krohnille kääntäminen oli tärkeä elannon lähde varsinkin avioeron jälkeen (mts. 117), ja Samuli Suomalaisen kirjeenvaihdosta puolestaan käy ilmi, että hän teki utterasti käännöstöitä paikatakseen heikkoa taloutaan. Kummallekaan talous ei kuitenkaan ollut ainoa syy: Samuli Suomalainen halusi myös edistää erityisesti kristillistä rauhan ja toivon sanomaa. Hän teki kovasti töitä vakuuttaakseen kustantajat esimerkiksi englantilaisen papin Arthur Chambersin teoksen sanomasta ja sen tärkeydestä. Erilaisten aatteiden välittäminen olikin yksi tärkeä syy ryhtyä kääntämään.

Leskelä-Kärki toteaa (2006: 111), että kirjallisten töiden yhdistyminen samassa persoonassa oli yleistä sekä naisilla että miehillä, mutta kääntämiseen päädyttiin ikään kuin ”eri suunnista”: miehet olivat usein lehtimiehiä tai kirjailijoita, naiset taas tulivat kodin piiristä. Leskelä-Kärki on myös kiinnostavasti verrannut kirjallisia monitoimijoita musiikin alan toimijoihin (mts. 107, alaviite 71). ”Kulttuurinen sekatyöläisyys” ei 1800-luvun lopulla ollut mikään poikkeus vaan ehkä pikemminkin sääntö.

Kustantamo oli suomentamisen suhteen se paikka, jossa 1800-luvulla käännöskulttuuria konkreettisesti tehtiin: hyväksyttiin tekstejä käännettäviksi, päätettiin palkkioista ja tekstiin liittyvistä muutoksista. Jos suomentajilla ei ollut mitään yhtä tiettyä syytä päätyä kääntäjäksi, kustantamoilla puolestaan ei ollut yksinkertaisia tai selviä kriteereitä valikoida suomentajiaan. 1800-luvun loppupuolen käännöskulttuuri oli vielä melko vähän säädelty. Kustantamot toimivat paljolti kääntäjien aktiivisuuden varassa: ne olivat nuoria, eikä niissä aina ollut kovin paljon tietämystä ulkomaisesta kirjallisuudesta (Hellemann 2007: 336). Niinpä kääntäjät olivat yhteydessä kustantamoihin ja tekivät runsaasti ehdotuksia, jotka usein myös toteutuivat (Paloposki 2009; Leskelä-Kärki 2006: 116–117). Suomentajat eivät suositelleet ainoastaan kirjoja vaan myös omaa työtään. Maineensa vakiinnuttaneille riitti myös käännöksiä tehtäväksi: esimerkiksi Aatto Suppanen ja Samuli Suomalainen pyysivät ja myös useimmiten saivat töitä. Monet kääntäjät olivat lisäksi mukana kustantamohankkeissa ja osin jopa rahoittamassa niitä, ja heillä oli itsellään näin myös sananvaltaa siihen, mitä käännettiin. Valintaa säätelivät kyllä monenlaiset kirjallisuuden laatuun liittyvät kriteerit ja mielipiteet; saattoipa kääntäjä itsekin heittää suomentamisen kesken, jos totesi kirjan sopimattomaksi. Näin toimi esimerkiksi Samuli Suomalainen todettuaan tanskalaisen papin Gustav Frenssenin kirjan *Jörn Uhl* olevan omalle kristilliselle näkemykselleen vieraan. Toisaalta suomentajia ja kustantajia löytyi sellaisillekin kirjoille, joita jokin yksittäinen taho ei olisi tahtonut julkaistavaksi, ja Frenssenin kirjakin suomennettiin loppuun ja julkaistiin; loppuosan käänsi Volter Kilpi.

Ne, jotka käänsivät paljon, olivat siis siinä mielenkiintoisessa tilanteessa, että he olivat tietyllä tavalla kirjallista eliittiä – heillä oli mahdollisuus vaikuttaa käännettävän kirjallisuuden valikointiin – mutta työstä maksettu palkkio ei useinkaan riittänyt täysipäiväiseen työskentelyyn; palkkio ei heijastanut työn vaikuttavuutta. Käännöskulttuurin tietynlainen avoimuus ja järjestäytymättömyys antoi tilaa erilaisille ehdotuksille ja valinnoille ja jonkin verran valtaa ja valinnanvaraa kääntäjälle, mutta ei perustunut taloudelliseen tasapuolisuuteen.

2.4 Kääntäminen ja kääntäjä 1800-luvun teksteissä

Käännösmäärien ja kääntäjäksi päätyminen jälkeen huomio siirtyy nyt siihen, miten *kääntäjä*-sanaa käytettiin 1800-luvun lopulla ja mitä sanan käyttö kertoo itse työstä.

Kääntämistä käsiteltiin kautta 1800-luvun erilaisissa julkisissa yhteyksissä: sanomalehdissä ja kirjallisten seurojen kokouksissa pohdittiin muun muassa hyvän kääntämisen kriteerejä. Keskusteluissa kuitenkin yleensä käsiteltiin kääntämistä yleisellä tasolla tai tiettyjen kielten kääntämistä; konkreettista kääntäjään ja hänen työhönsä liittyvää tietoa ei ole yhtä helppoa löytää 1800-luvun sanomalehtikirjoittelusta tai pöytäkirjoista. Joitain työtä helpottavia toimia ehdotettiin 1900-luvun puolella: Jalo Kalima (1906: 121) esitti *Virittäjässä*, että kääntäjillä tulisi olla arkisto, johon he voisivat kerätä hyviä käännösratkaisuja – arkistoksi hän ehdotti *Virittäjää* – ja O. A. Kallio ja E. A. Saarimaa (1909: 136) puolestaan ehdottivat, että kustantajat ”ennen painatusta huolellisesti jollakin asiantuntijalla ja kielimiehellä tarkastuttaisivat ja korjauttaisivat suomennoksen ja ehdottomasti vaatisivat hyvää korjauslukua” (ks. myös Paunonen 1976: 364; Jantunen 2007). Saarimaa itse koosti *Virittäjään* runsaasti suomennoksista poimimiaan huomioita ”epäsuomalaisuuksista” ja muista oikeakielisyyssasioista (ks. Kujamäki 2007).

Kirja-arviot ja muu käännöskirjoihin liittyvä keskustelu sekä kirjojen paratekstit olivat keskeisimmät foorumit, joilla *kääntäjä*-sanaa ylipäätään käytettiin. Kirja-arvioissa tietyn teoksen *kääntäjä* ei ole henkilön ammattiin viittaava yleisilmaus, kuten käy ilmi seuraavista poiminnoista, jotka ovat peräisin 1800-luvun kritiikkejä sisältävästä aineistosta (esimerkit ovat eri lehdistä ja aikakausilta ja heijastavat tapaa, jolla sanaa käytettiin kautta vuosikymmenten):

- Walter Scott: *Ivanhoe*, suom. Julius Krohn. ”– ei ole siis vähäinen ansio hra Suoniolle – sillä hän se on tämän kertomuksen kääntäjä, vaikka ei ole pannut nimeänsä kirjalle – että on nähnyt sen jotensakin suuren vaivan Ivanhoen suomentamisessa.” (Ahlqvist 1871: 50.)
- Otto Ludwig: *Taiwaan ja Maan välillä*, suom. Paavo Cajander. ”Tätä hupaisuutta ei suinkaan vähennä se seikka, että kirjan on onnistunut saada kääntäjäksi mies semmoinen, joka ytimekkäällä ja syvällä kielellä on osannut aikaan saada alkuperäiseen vastaavan suomennoksen.” (Nimimerkki –s 1875: 245.)
- Leo Tolstoin *elämä*, suom. A. Järnefelt. ”– kääntäjä on usein liian jokapäiväisillä ilmaisukeinoilla sanonut sen, missä odottaisi korkeampaa tyyliä.” (Kalima 1907: 5–7.)
- Daudet: *Kuninkaita maanpaossa*, suom. Kasimir Leino. ”Suomentajakaan ei ole nähtävästi ehtinyt tehdä kaikkea voitavaansa jouduttaessaan kirjaa kustannusosakeyhtiö Kansan suureen joululähetykseen.” (Nimimerkki V. T. [Viljo Tarkkiainen] 1908: 310.)

Samoin suomennosten parateksteissä kääntäjä (luontevasti) on aina kyseisen kirjan kääntäjä: esipuheen allekirjoittajana saattoi olla *kääntäjä* tai *suomentaja*, ja alaviitteiden merkinä oli yleisesti *suom. muist.* tai *suom. huom.*

Niissä kääntäjien kirjeissä ja palkkio- ja kustannussopimuksissa⁶, jotka on käyty läpi tätä tutkimusta varten, sen sijaan mainintaa *kääntäjä* ei löydy kääntäjän nimen yhteydessä. Kääntämisestä puhutaan toimintana mutta ei sen suorittajan henkilöön liittyvänä epiteettinä. Kääntäjät allekirjoittivat kirjeensä tietenkin nimellään, mutta nimen lisäksi heidän henkilönsä liittyviä epiteettejä olivat muuhun toimintaan viittaavat termit: opiskelija, juris. kand., ylioppilas (näin myös silloin, kun kirje tai sopimus käsitteli nimenomaan käännöstyötä).

Kääntäjäyyttä 1800-luvulla voi siis pitää pikemminkin roolina kuin ammattina: se liitettiin yleensä tiettyyn teokseen, ei henkilön koko- tai osa-aikaiseen työhön. Käännetty teos oli se, jonka kautta kääntäjä määrityi. Muissa yhteyksissä kääntäjät saattoivat kutsua itseään toisilla nimillä tai titteleillä, ja näin myös muut heitä usein kutsuivat. On kiintoisaa, että kustantajaan päin kääntäjä yleensä esittäytyi muiden toimensa kautta kirjeenvaihdossa ja sopimuksissa: kyse on saattanut olla luottamuksen herättämisestä tai asiantuntijuuden korostamisesta muilla aloilla. Lisäksi kirjan kääntämistä saatettiin kutsua myös muilla nimillä, esimerkiksi *toimittamiseksi*. Tällaisiakin esimerkkejä on pitkin 1800-lukua, esimerkiksi *Suometar*-lehdessä (2.2.1847 no 5 s. 2–4) *Mintähden ja Sentähden* -teoksen arvioissa: ”Tämän siewän kirjan on Tohteri Roos Suomeksi toimittanut sen mukaan kuin jo ennen oli muilla kielillä kirjoitettu.”

Karl Gustaf Samuli Suomalainen eli Samuli S. on kirjoittanut omaa työtään sivuavia tekstejä, joiden kautta on mahdollista tarkastella hänen ajatuksiaan omasta toiminnastaan. Omaelämäkerrallisissa muistiinpanoissa huomiota kiinnittää se seikka, että Suomalainen kuvaa itseään ennen kaikkea opettajana:

Minun pitäisi olla kiitollinen Jumalalle siitä, että Hän on minua [sic] – – näinkin kauan elää ja tehdä työtä. Minun työni on tosin ollut tuommoista mitätöntä renki-miehen työtä, mutta aivan hyödytöntä se ei luullakseni sittenkään ole ollut. Kolmekymmentä pitkää ajast'aikaa on Herra suonut minun toimia kansanlasten opettajain valmistamisessa. (Suomalainen 2006: 35.)

Työ seminaarinlehtorina on se, joka on elämän loppuvaiheessa näyttäytynyt varsinaisena ammattina. Kääntämisestä Suomalainen ei tässä yhteydessä puhu.

Suuret Keksinnöt -teoksen suomennokseen puolestaan on Samuli Suomalainen tehnyt koko joukon lisäyksiä, ja näiden muassa sivuilla 54–57 on kuvaus maaseutulehden toimittamisesta. Kuvaus on varsin tarkka kertomus toimittajan työstä siitä lähtien, kun lehti päätetään perustaa, ja se käsittää erilaisten suunnittelu- ja työvaiheiden kuvauksen. Tämä osio perustuu varmasti Suomalaisen omiin kokemuksiin *Laatokka*-lehden perustamisen ja toimittamisen aikana; hän oli lehden ensimmäinen päätoimittaja, kun se vuonna 1881 perustettiin. Ladonta, painatus, painolupa (Painoasiain ylihallitukselta) samoin kuin maaseutukirjeenvaihtajaverkosto ja pääkirjoituksen pohtiminen, uutisten hankinta, jatkokertomus ja korrehtuurin luku, kaikki on käsitelty ja kuvailtu yksityiskohtaisesti ja elävästi. Tämä kertonee siitä, miten tärkeää lehden toimittaminen oli

6. Edlundin kustantamon arkisto, Åbo Akademi handskriftsavdelning ja Samuli Suomalaisen henkilöarkisto, Kansalliskirjasto.

Suomalaiselle ollut, niin sivutoimista kuin sen on täytynyt ollakin muiden töiden ohella.

Kääntäminen oli siis 1800-luvulla työnä eri tavoin muihin töihin sekoittunutta toimintaa: muun työn tekijä saattoi joskus kääntää kirjan, mutta siitä ei välttämättä tullut pidempiaikaista tointa; monen kirjan kääntäjät tekivät hekin kaikki lisäksi jotain muuta työkseen. ”Kääntäjä” oli yksi rooli muiden joukossa ja hahmottui pitkälti kääntävien teosten kautta. Toki toisaalta ahkerat kääntäjät pohtivat esimerkiksi kirjeenvaihdossaan isoja ja pieniä suomentamiseen liittyviä kysymyksiä, joiden kautta kääntäjän identiteetin voi myös ajatella muotoutuvan, mutta se ei 1800-luvulla ollut selvästi sidoksissa pääelinkeinoon tai päätoimeen.

3 Sodan translationaaliset tilat – sodan käänöskulttuurien kirjo

3.1 Sotatulkkien monet kasvot

Sodan suuret kertomukset ovat perinteisesti kansallisia selviytymistarinoita. Ne luovat konstruktion poliittisesti ja etnisesti yhtenäisen armeijan taisteluista suvereenin valtion ja kansallisen identiteetin puolesta, usein kiinnittämättä huomiota sodan perusluonteeseen monikulttuurisena ja -kielisenä kohtaamisena (Barkawi 2006: 170) tai sotajoukkoihin ja sotilaskoalitioihin kansallisina ja kielellisinä hybrideinä (Heimburger 2012). Myös Suomen sotien narratiiveissa *Suomi* tai *Suomen puolustusvoimat* esiintyy yleensä etnisesti yhtenäisenä toimijana. Representaation takaa kuitenkin löytyy monikulttuurisuutta ja -kielisyyttä heijastumina sekä Suomen autonomian ajalta yleensä, tsaarin armeijan läsnäolosta että yksittäisten upseerien ja rivisotilaiden perhe- ja koulutustaustoista. Suomen sotavoimien ylipäällikön, marsalkka Mannerheimin ja muiden talvi- ja jatkosodassa palvelleiden upseerien aiempi toiminta keisarillisen Venäjän armeijan palveluksessa on vain yksi viite sotaa määrittävästä kulttuuridynamiikasta (ks. Clements 2009; Screen 1983; Harjula 2013). Osa kokonaiskuvaa ovat myös Venäjältä ja sittemmin Neuvostoliitosta Suomeen vallankumouksen tai neuvostohallinnon jaloista siirtyneet karjalaispakolaiset tai emigrantit, jatkosodan aikana Saksan miehittämältä Inkerinmaalta siirretyt suomensukuiset inkeriläiset, Suomen tataari- ja juutalaisyhteisöjen miehet ja naiset (Leitzinger 2006: 218–223; Rautkallio 1989; Torvinen 1989: 133–136) yhtä hyvin kuin ruotsalaiset ja virolaiset vapaaehtoiset Suomen puolustusvoimissa.

Kun lisäksi tarkastelee Suomen käymiä sotia toisen maailmansodan aikana, on niistä kaikista suhteellisen vaivatonta hahmottaa monikulttuurisia tiloja ja ylijärjaisia vuorovaikutus- ja riippuvuussuhteita. Tiedustelun partiotoiminta, radiotiedustelu, sotavankien kuulustelu ja käsittely sotavankileireillä sekä suomalais-saksalainen sotilasyhteistyö ja siviilien ja sotilaiden rinnakkaiselo Pohjois-Suomessa ovat esimerkkejä sodan luomista transnationaalisista tiloista, joiden voi perustellusti olettaa olleen myös translationaalisia ”välittämisen tiloja” (Simon 2012: 7; Cronin 2006: 68; Koskinen 2013: 10), toisin sanoen kääntämisen ja tulkkauksen kautta tapahtuvan viestien välittämisen paikkoja.

KUJAMÄKI & PALOPOSKI Sujuvasti saksasta suomeen kääntävä konekirjoittajatar saa paikan heti

Kuvat 1–4 representoivat sekä näitä tiloja että niihin päätyneitä toimijoita. Kuvassa 1 suomalaisen joukko-osaston komentaja kuulustelee rintamalinjojen välittömässä läheisyydessä venäläistä ylioikkaria, tulkkinaan tuntematon suomalainen sotilasvirkamies. Kuvassa 2 suomalainen yhteysupseeri, luutnantti Vartia keskustelelee saksalaisen upseerin kanssa Petsamossa suomalais-saksalaisella yhteistoiminta-alueella. Kuva 3 (seur. sivu) sijoittuu Itä-Karjalan sotilashallintoalueelle ja esittelee valloitetun Soksun kylän komendantin nuoren lapsitulkin, kun taas kuvassa 4 (seur. sivu) esitellään Aunuksen sotavankileirin sairaalan sotavangeista värvättyä henkilökuntaa, joukossa myös nimetön lippalakkipäinen inkeriläinen nuorukainen, joka toimi leirin tulkkina.

Puolustusvoimien kuva-arkiston kuvat (ks. SA-Kuva-arkisto: *Etulinjasta kotirintamalle 1939–1945*) havainnollistavat sodan translationaalisten tilojen ja niissä to-

Kuva 1. "II/JR 45:n komentaja, pataljoonan komentaja majuri Karttunen, kuulustelee tulkin avulla erästä ylioikkaria. Syskyjärven lohko 1944.07.25" (SA-Kuva 156338)

Kuva 2. "Eräs saksalainen luutnantti ja luutnantti Vartia. Litsa 1942.07.27." (SA-Kuva 102532)

Kuva 3. "Soksun kylän komendantin 11v. tulkki, syntynyt Salmassa, vanhemmat suomalaisia, muuttaneet venäjältä tytön ollessa parin vuoden vanha. Soksu." (SA-Kuva 58585)

Kuva 4. "Vankileirin sairaalan venäläinen henkilökunta: Pietarilainen lääkäri, lääkintäväpeli ja kaksi hoitajatarta. Takana inkeriläinen nuorukainen, joka toimii tulkina. Aunus 1941.09.17." (SA-Kuva 50624)

teutuneiden virallisten ja epävirallisten tulkkausjärjestelyiden kirjoa. Kielitaitoisista ihmisistä oli pula niin rintamalinjoilla toteutettavassa sotavankien kuulustelussa ja sotavankileireillä leirikomennon ja sotavankikortistojen ylläpidossa kuin suomalais-saksalaisissa yhteisoperaatioissa ja rintamalinjojen takana Pohjois-Suomessa. Sota tarvitsi tulkkeina omien joukkojen upseereita ja rivisotilaita yhtä hyvin kuin kielitaitoisia siviilejä (naisia, miehiä ja lapsia) tai vihollisjoukoista vangittuja sotavankeja. Saksantaitoisia upseereja komennettiin saksalaisyksiköiden suomalaisiksi yhteysupseereiksi, aliupseereja samojen joukkojen tulkeiksi. Kielitaitoiset naiset ja lapset päätyivät puolestaan kotirintamalla satunnaisiin tai vakinaisempiin tulkkaus- ja käännöstehtäviin. Venäjántaitoista nostoväkeä määrättiin sotilasvirkamiehinä tai upseereina sotavankien kuulusteluun tai työvelvollisina sotavankileirien tulkeiksi samoihin tehtäviin kuin itäkarjalaisia ja inkeriläisiä, suomea edes auttavasti osaavia sotavankeja.

Toimijoiden joukosta on näin ollen hankala löytää välittömästi yhtä sotatulkin tyyppillistä profiilia tai ammatillista kategoriaa; on vain monikasvoinen joukko ihmisiä, jotka päätyivät toimimaan tulkkeina sodan eri tilanteissa. Yksilöiden näkökulmasta tarkasteltuna yhteistä lienee sattumanvaraisuus, jolla tulkiksi on ajaututtu. Sota ei myöskään tehnyt erottelua aikuisten ja lasten välillä, vaan heitteli kaikenikäisiä kielitaitoisia ihmisiä tulkkaus- ja käännöstehtäviin ja antoi heille toimijuuksia, jotka useimpien osalta myös päättyivät sodan mukana. Enemmistö heistä toimi roolissaan ensimmäisen ja viimeisen kerran juuri sodassa, ja useat heistä vain epävirallisesti, mikä se-

littää ainakin osittain arkistolähteiden niukkuuden ja toimijoiden nimettömyyden vä-
häisissä lähteissä. Satunnaiset saatavilla olevat tiedot, esimerkiksi kuvadokumentit ja
niihin liitetyt TK-kuvaajien selosteet, lyhyet viittaukset historian tutkimuksissa sekä
Kansallisarkiston Sota-arkiston arkistolähteet ovat usein hyvin fragmentaarisia ja sel-
laisina antavat vain viitteitä tulkkien persoonasta, sosiaalisesta asemasta ja kontekstin
transkulttuurisuudesta. Aineisto vaatii tutkijalta antropologien käyttämän ja sittem-
min myös niin sanottuun uuteen historian tutkimukseen tai mikrohistoriaan otetun
kuvausmetodin soveltamista, havaintojen vahvaa tai ”tiheää” kontekstualisointia (*thick
descriptions*, ks. Geertz 1993: 9; Appiah 2012 [1993]: 336; O’Sullivan 2012: 132), jossa
fragmentaarisen aineiston jättämät avoimet kysymykset ympäröidään kaikella muulla
sosiaalisesta tilanteesta saatavilla olevalla tiedolla. Metodologisesti kyse on siten erään-
laisesta tulkinnallisen palapelin kokoamisesta, jossa ympäröivien palojen avulla voi
päättellä puuttuvan palan muodon ja olennaisen sisällön (ks. myös Hermans 2012: 245).

Tulkkien valinnassa, käytössä ja toiminnassa kuvastuu sodan poikkeustilamaisuus,
tilanteiden jatkuva muuttuminen ja ihmisten liike (liikkuminen ja liikuttaminen).
Sama sodalle luonteenomainen tilapäisyys määrittää olennaisesti myös sodan käännös-
ja tulkkaustoiminnan tutkimusta. Käynnissä olevan tutkimuksen ajatuksena on
rekonstruoida talvi- ja jatkosodan toistaiseksi tuntemattomia käännöskulttuureja (ks.
Kujamäki 2011). Tässä vaiheessa on kuitenkin hyvin epäselvää, missä määrin sodan
tilapäisyyden ja poikkeustilamaisuuden takaa on mahdollista hahmottaa käännös- ja
tulkkaustoiminnan sosiaalisia jäsentymiä ja missä määrin käännöskulttuurit on luon-
nehdittava pikemminkin paikallisiksi, kulloinkin eteen tulleen tarpeen sanelemiksi
tilapäisratkaisuuksi. Joitakin havaintoja esitämme jäljempänä tässä luvussa.

Talvi- ja jatkosodan käännöskulttuureja rekonstruoitaessa nousee toistuvasti pin-
taan tunne, että sekä historiallinen konteksti että tutkimusaineisto pakottavat tutki-
jan muistuttamaan itseään omasta historiallisesta paikastaan, sen määrittämästä näkö-
kulmasta tutkimukseen ja pohtimaan sitä, kuinka menneen ajan ilmiöt avautuvat nyky-
tutkimuksen käsitteiden ja käsitteistöjen kautta. Seuraavissa alaluvuissa pohdimme
aluksi lapsen käyttöä tulkkina ja ylipäätään lapsen paikkaa ja tehtäviä sodassa (ala-
luku 3.2). Aineistosta kumpuavat havainnot nostavat esiin myös kysymyksen perus-
käsitteistä eli siitä, mikä tai kuka ylipäätään oli tulkki tai kääntäjä (alaluku 3.3). Lisäksi
aineisto antaa myös näkökulmia käsiteparin ammattikäntäjä ja maallikkokääntäjä kä-
sittelyyn, joka on noussut käännöstieteellisen tutkimuksen keskiöön uudella tavalla.

3.2 Lapset kielenvälittäjinä sodassa

Sodan translationaalisissa tiloissa kielitaitoiset lapset olivat yksi resurssi muiden jou-
kossa. Edellä (ks. kuva 3) esitelty Soksun kylän komendantin 11-vuotias tulkki voidaan
sijoittaa jatkosodan menestyksekkääseen hyökkäysvaiheeseen ja Itä-Karjalan sotilas-
hallintoon. TK-kuvaajan kuvateksti kertoo tytön syntyneen Salmassa ja hänen vanhem-
piensa muuttaneen ”Venäjältä tytön ollessa parin vuoden vanha”, todennäköisesti siis
1930-luvun alkupuoliskolla. Ei ole tiedossa, miten tyttö on päätenyt Laatokan pohjois-
puolelta (Suomen kautta?) tulkiksi Soksun vepsäläiskylään Äänisen rannalle. Suoma-
lainen sotilashallinto loi miehitettyyn Itä-Karjalaan miehityshallinnon sekä keskitys- ja

sittemmin siirtoleirijärjestelmän (ks. Laine 1982), joiden ylläpitoon tarvittiin myös runsaasti tulkkeja. Suomalaisjoukkojen ”omien” tulkkien lisäksi tehtäviin tarvittiin suomalaisten puolelle loikkaneita puna-armeijalaisia ja vapaaehtoista aikuisväestöä (ks. Raisa Lardot'n radiohaastattelu, Kare toim. 1980; Mikkola 2004: 26, 173, 183, 264). Valloitetun Itä-Karjalan suomalaistamiseksi ja kansalaiskelpoisten yksilöiden kasvattamiseksi alueelle perustettiin suomalainen kansakoulujärjestelmä, jossa lapset saivat opetusta suomen kielellä (Laine 1982: 176; Näre & Tepora 2010: 155–161). Ankaran kurinpidon lisäksi esimerkiksi Marja-Leena Mikkolan haastattelemat itäkarjalaiset muistelevat leiri-vuosiansa koulunkäyntiä nimenomaan kielellisenä kohtaamisena:

Opettajat olivat suomalaisia ja heitä oli kaksi, iäkäs sotilaspukuinen mies, ja nainen, hänkin jonkinlaisessa univormussa. Venäjää he eivät osanneet hitustakaan, me taas emme sanaakaan suomea, joten miten mahtoi olla sen opetuksen laita... Venäjän puhuminen oli rangaistuksen uhalla kielletty – –. (Aleksandr Petrovitš Kadetov, teoksessa Mikkola 2004: 216.)

Karjalaislasten opetuksessa suomen kielen opetuksesta puhuttiin nimenomaan äidinkielen opetuksena. Karjalan ja suomen kielen katsottiin olevan niin lähellä toisiaan, ettei ymmärtämisvaikeuksia olisi. Karjalaiset ja vepsäläiset lapset, joiden kieli oli venäjän vaikutuksesta muuttunut ”karjalan murteeksi” (Laine 1982: 184), opetettiin puhumaan ”oikein eli käyttämään suomen kieltä” (Mikkola 2004: 128). Kuitenkin esimerkiksi vepsäläislasten olematon suomen kielen taito tuotti monille opettajille yllätyksen ja johti paikoitellen opetussuunnitelmista luopumiseen. Kuten Laine (mp.) toteaa, kielitaidottomuuden lisäksi oppilailta puuttui kouluelämän peruskäsitteistö. Eniten vaikeuksia kohtasivat venäjänkieliset lapset, joita kiellettiin käyttämästä omaa äidinkieltään ja jotka pakotettiin kielenvaihtoon. Mutta tilanne oli hankala myös opettajille, jotka joutuivat usein turvautumaan suomea tai karjalaa taitaviin oppilaisiin tulkkeina; nuorten tulkkien käytöstä myös keskusteltiin Itä-Karjalan koulujen johtaja-opettajien kokouksessa Äänislinnassa lokakuussa 1942. (Laine 1982: 184; Mikkola 2004: 128, 216.) Itä-Karjalassa toiminut suomalaisopettaja Anne Raittinen muistaa jonkin verran suomea osanneen tulkkipojan:

1943 keväällä valmistuin opettajaksi kouluhallituksen erityisluvalla. Saatua tietää, että Itä-Karjalaan tarvitaan suomalaisia opettajia, hain virkaa ja minut hyväksyttiin. Ensimmäinen paikkani oli Äänisniemellä venäjänkielisessä Patrovan kyläkoulussa. Kieli tuotti ongelman. Eräs pieni poika, joka taisi jonkin verran suomea, toimi tulkkina. Opetus keskittyi lähinnä käytöksen ja siisteyden neuvomiseen. Pienen tulkin avulla perehdytin lapsia myös laskentoon. (Alhainen toim. 2004: 20.)

Puolustusvoimien kuva-arkistosta löytyy myös kaksi kuvaa Vehkaojalta kotoisin olevasta 15-vuotiaasta Kauko Juutisesta. Raportoitua ikäänsä nuoremmalta näyttävä poika seisoo kuvissa ryhdikkäässä asennossa, pukeutuneena suomalaiseen sotilasasuun ja kivääri vierellään. TK-kuvaajan kirjaama kuvateksti joulukuulta 1942 taustoitaa Kauko Juutisen puna-armeijassa palvelevan suomalaisen kommunistin pojaksi:

”Kun suomalaiset tulivat Vehkaojalle, pyysi poika päästä mukaan. Hän on nyt tulkkina ja lähettinä eversti Kuistiolla.” (Ks. SA-kuva-arkisto: *Etulinjasta kotirintamalle 1939–1945*, kuvat SA 66404 ja 66405.) Vuoden 1918 sisällissodan jälkeen ja myöhemmin maailmansotien välisinä vuosina suomalaisia punapakolaisia oli siirtynyt Neuvostoliittoon ja erityisesti Neuvosto-Karjalaan (Kangaspuro 2000), joukossaan kuvatekstistä päätellen myös Kauko Juutisen isä tai molemmat vanhemmat. Juutisen isän tavoin moni punaisista suomalaisista liittyi myöhemmin puna-armeijaan, ja osa heistä toimi sittemmin myös tulkkina suomalaisten sotavankien kuulustelussa rintamalinjan itäpuolella (Manelius 1993: 11–12). Suomalaisten hyökkäysvaiheen edetessä Kauko oli jäänyt muun siviiliväestön mukana Vehkaojalle, josta hänet oli otettu tulkin tehtäviin. Kielitaito, jonka Kauko Juutinen oli suomalais-venäläisessä elinympäristössään hankkinut, katsottiin ilmeisesti riittäväksi ja tarpeelliseksi Suomen sotavoimissa. Isä ja poika olivat joka tapauksessa päätyneet sodan vastakkaisille puolille.

Suomalaiset sotavangit joutuivat tekemisiin tulkkien kanssa sekä vangitsemisen jälkeisissä kuulusteluissa, Neuvostoliiton vankileireillä että myös kuljetusten aikana siviiliväestön kanssa (Manelius 1993; Probirskaja 2014). Esimerkiksi sotavanki Teuvo Alavan kertomuksessa esiintyy useampi tulkki, kuten suomea puhuva, Alavan suomalaissyntyiseksi arvelma partisaani, linjojen takana toiminut tulkki, suomea puhunut kapteeni, suomalaissyntyinen nuorempi sotilas, inkeriläinen mies ja amerikkansuomalainen poika, mutta myös karjalaistytö:

Paikalle kertyi kyläläisiä ihmettelemään suomalaisia vankeja. Sinne haettiin myös nuori valkeatukkainen tyttö, joka osasi hyvin suomea ja oli ilmeisesti suomalainen. Kyläläiset esiintyivät vihamielisesti ja tulkkityttö kysyi, miksi me olimme ampu-neet Marusjan isän muutama viikko sitten ja Marusja itki nyt. Vastasin, että niin meidänkin äidit, vaimot ja lapset itkivät meitä. Kun tyttö oli kääntänyt vastaukseni, joukko hiljeni. Ihmiset puhuivat keskenään, mutta tuntui kuin vihamielisyys olisi häipynyt. Edelleen he halusivat tietää, miksi me olimme niin likaisia ja huonoissa vaatteissa. Vastasin, että meiltä oli otettu pois paremmat vaatteet emmekä olleet saaneet peseytyä. (Alava 2002: 86.)

Edellä olevat esimerkit lapsitulkeista sijoittuvat kaikki suomalais-venäläiseen translationaaliseen tilaan. Vastaavia esimerkkejä löytyy suomalais-saksalaisesta siviilien ja sotilaiden välisestä kanssakäymisestä jatkosodan Pohjois-Suomessa. Reilun kolmen vuoden ajaksi Pohjois-Suomeen muodostui suomalais-saksalainen alue, jonka siviilihallinto oli suomalaisten käsissä, kun taas sotilasasioiden määräysvalta oli saksalaisten käsissä. Konkreettisesti saksalaissotilaiden läsnäolo yli kaksinkertaisti alueen väestön, sillä jatkosodan käynnistyessä Oulun ja Lapin läänin alueelle oli sijoitettu noin 180 000 Vuoristoarmeijan sotilasta. Alueen suomalainen väkiluku oli tuohon aikaan noin 150 000 mukaan lukien rintamalle sijoitettu palvelusikäinen väestö. (Vehviläinen 1984: 324; Junila 2000: 90–91.) Näin ollen on helppo ymmärtää, että paikallisväestö koki saksalaisen aseveljen olleen kaikkialla. Aikalaisten kirjaamat muistelmat (ks. esim. *Näin taisteli kotirintama. Muistoja Lapin sotavuosilta 1939–1945*, jäljempänä NTK) sisältävät runsaasti kuvauksia kohtaamisista ja kanssakäymisen eri muodoista:

Monet suomalaisperheet majoittivat koteihinsa saksalaisia upseereita (NTK: 74), toiset seurasivat saksalaisparakkien ja huoltorakennusten nousua pienten kylien läheisyyteen tai kyläkoulujen muuttumista saksalaisten majoitus- ja esikuntatiloiksi (mts. 76, 89, 114, 116, 151, 199). Suomalais-saksalainen rinnakkaiselo loi runsaasti kanssakäymisen muotoja ja tilaisuuksia satunnaisista kosketuksista aina päivittäiseen työrutiiniin ja henkilökohtaisiin suhteisiin. Kolmannen valtakunnan armeija tarvitsi työväestöä ja haki – samalla tavoin kuin muillakin sotänäyttämöillä – paikallista naispuolista seura. Välttävä tai edes heikko kielitaito oli arvokasta taloudellista ja sosiaalista pääomaa. Kielitaito avasi tien kaupantekoon ja vaihtotalouteen ja siten keinon lisäelantoon sodan pulavuosien aikana. Olavi Heikkinen muistelee omaa lapsuuttaan saksalaisen sotavankileirin naapurissa:

Minäkin siinä vähitellen tulin tutuksi niiden vartiomiesten kanssa, jotka olivat pääasiassa itävaltalaisia miehiä. Yllättävän helposti mielestäni opin saksan kielenkin, joten niiden kanssa oli helpompi tulla toimeen. Minä kävin vielä kansakoulua ja toimin paljon niiden asiapoikana. Toin tullessani koulusta niille usein postikortteja, kirjoituspaperia sekä kirjekuoria. Sain palkakseni suklaata ja karamelliä. Sitten he alkoivat kysellä, saisivatko he meillä ruveta käymään saunomassa. Minä kysyin isältä ja äidiltä luvan, jonka sain. Minä ilmoitin sen heille, josta he olivat iloisia. Sen jälkeen oli saunassa kävijöitä aivan tarpeeksi. He toivat meille limppua ja säilykepurkkeja, jotka olivat tietenkin meille erittäin tarpeellisia. (NTK: 95.)

Heikkisen välittäjärooli saksalaissotilaiden ja suomalaisen perheensä välillä on tyyppiesimerkki ajan lasten ja nuorten välittäjätoiminnasta, johon yhdistyi elintarvikkeiden ja muiden kulutustavaroiden molemminpuolinen välittäminen (*besorkkaus*, vrt. saksan *besorgen*) ja toimijuus keskinäisen kanssakäymisen mahdollistajana yli kielirajojen. Virallisempia muotoja lasten toimijuus sai saksalaisten tulkkeina. Kuten Junila (2000: 322) toteaa, kielitaitoisista ihmisistä oli jatkuva puute, joten tulkkaus-tehtäviä saksalaissotilaiden ja suomalaissiviilien välillä oli tarjolla käytännössä jokaiselle edes välttävästi saksaa osaavalle henkilölle. Monet suomalaiset koulutyöt ja -pojat täyttivät kriteerin helposti, sillä 1940-luvun kouluissa opiskeltiin edelleen saksaa ensimmäisenä vieraana kielenä. Junilan kirjaama Erkin kertomus työskentelystä saksalaisten palveluksessa kuvaa havainnollisesti kielitaitoisten nopeaa värvystä:

Muutaman toverinsa kanssa hän oli kysellyt töitä saksalaisten metsätyömaalta. Työmaalla oli suomalainen työnjohto, jonka alaisuudessa, saksalaisten vartiomiesthistön valvonnassa, työskenteli venäläisiä sotavankeja. Vastattuaan myöntävästi kysymykseen 'Sprichst Du Deutsch?' Erkki aloitti työmaan tulkkina. Hänen saksankielentaitoinen äitinsä teki käännöstöitä saksalaisille. Ei siis ollut tavatonta, että kotona olleista perheenjäsenistä useampikin oli saksalaisten palveluksessa. (Junila 2000: 314–315.)

Junilan toinen esimerkki kuvaa koulutyön päättymistä kesälomansa ajaksi saksalaisen esikunnan tulkiksi:

Kuuden jälkeen juoksin (ilmavartiosta) kotiin ja suoraa päätä isän kontturiin, niin kuin sitä nimitimme. Siellä hämmentynyt isä ja saksalaiset odottivat kylän ainoata ylioppilasta tulkiksi, sillä ryhmä von Bleyerin esikunta oli asettumassa meille. – Saksalaiset luulivat minua Ilmaksiksi, mainituksi ylioppilaaksi. Kun kielsin sen saksaksi, jouduin kiikkiin. Olinhan vasta saksan alkeissa opintieilläni. – Mutta tulkiksi minun oli siinä paikassa ryhdyttävä. (Junila 2000: 322.)

Molemmat esimerkit osoittavat, että tulkin tehtäviin riitti vähäinenkin kielitaito ja koulutus. Koulupoikia pestattiin tyttöjä useammin satunnaisiin tulkkaustehtäviin, joille yhteistä oli hyvä palkkaus, kuten saksalaisten palveluksessa yleensä. Palkkauksesta ja eduista saa havainnollisen kuvan saksalaisten 6. vuoristodivisioonan yhteysupseerina toimineen Gert Studen raportista heinäkuulta 1942. Stude kuvaa ukrainalaisten ja muiden venäläisten sotavankien ankaraa kohtelua Organisation Todtin sillanrakennustyömaalla Inarissa ja tulee samalla kuvanneeksi ohimennen myös saksalaisten palveluksessa olevan tulkkinuorukaisen etuja:

Vaikutti siltä kuin vankeja nyt pidetään ankarassa kurissa, niinpä eräs vanki ammuttiin äsken työpaikalla, koska jatkuvasti ei totellut käskyjä eikä tehnyt kunnollista työtä. Kuten Ivalossa oleva tulkki, sot.virk. Bo Gadolin (18 v., siviilissä oleva, joka on oikeutettu käyttämään sot.virk.luutn. virkapukua, saa saksalaisilta mk 4000:- kuukausipalkkaa, lisäksi vapaa asunto) kertoi, on mainitusta työpaikasta jo aikaisemmin päässyt sotavankeja karkuun, jolloin vartiomies sai pahoja vammoja. Karkuriryhmän johtaja joutui silloin kuitenkin pidätetyksi ja sijoitettiin samaan leiriin, josta uudelleen oli päässyt karkuun. (Yhteysupseeri Gert Stude, 18.7.1942; Yhteysesikunta Roin arkistokokoelma, T-5471/2, Kansallisarkisto.)

Lisäksi tulivat saksalaisten tarjoamat ruokaedut. Nuoret tulkit saattoivat nauttia tehtävissään jopa suurempia kuukausituloja kuin kansakoulunopettajansa ja nousta siten ainakin hetkellisesti korkeampaan sosiaaliseen asemaan kuin heidän koulutuksensa normaalioloissa olisi sallinut. (Junila 2000: 323; Lähteenmäki 1999: 117; Heiskanen 2009: 154.)

Yhdessä edellä esitetyt esimerkit kuvaavat sitä kielellisen välittäjätoiminnan kirjoa, joita sota ja konfliktit tuottavat myös lapsille. Lapset toimivat sotilashallinnon ja leirien tulkkeina, satunnaisina juoksupoikina ja -tyttöinä, asiamiehinä ja tulkkeina vanhemmilleen, kyläläisille ja yksittäisille sotilaille yhtä lailla kuin kuukausipalkkaisina tulkkeina saksalaisten joukko-osastojen palveluksessa. Satunnaisessa tulkkitoimijudessa on runsaasti piirteitä tehtävistä, joilla esimerkiksi maahanmuuttajien lapset eri puolilla maailmaa nykyään auttavat kielitaidotonta yhteisöään, kavereitaan tai vanhempiaan erilaisissa viestintätilanteissa koulussa, viranomaisissa tai sairaanhoidossa. (Englanninkielisessä tutkimuksessa käytössä on termi *child-language brokering*, ks. esim. Hall 2004; Antonini 2010; Angelelli 2011.) Lasten käyttö tulkkeina esimerkiksi lääkärinvastaanotolla tai viranomaisasioinnissa voi vaikuttaa arveluttavalta ratkaisulta, tarkastelee asiaa sitten käsittelyssä esiin tulevien sensitiivisten asioiden tai tulkilta edellytetävien ammatillisten pätevyysvaatimusten valossa. Käytäntö on kuitenkin osa maahan-

muuttajayhteisöjen arkea siellä, missä enemmistökielinen yhteiskunta on kyvytön tai haluton järjestämään muulla tavoin tulkkauspalveluja, joiden avulla maahanmuuttajat voivat osallistua yhteiskunnan toimintaan.

Analogisesti on tiedossa, ettei sota-ajan suomalainen miehityshallinto tai saksalainen vuoristoarmeija kyennyt järjestämään siviilien ja siviilihallinnon kanssa tarvitsemaansa tulkkausta omin voimin, vaan tulkeiksi ja kielenvälittäjiksi tarvittiin aikuisia yhtä hyvin kuin alaikäisiä siviilejä. Saksalaisjoukkojen omat tulkit toimivat joitain poikkeuksia lukuun ottamatta ennen muuta neuvostosotavankien kuulustelijoina ja propagandatyössä; jo suomalais-saksalaisten yhteisoperaatioiden toteuttamisessa tarvittiin suomalaisia sotilastulkkeja välittäjiksi. (Kujamäki 2012.) Kielitaitoisten ihmisten jatkuvasta pulasta huolimatta tuntuu ensi hätään oudolta ajatella, että lapsen ja nuoren kuului kantaa vastuuta saksalaisesikunnan toiveiden välittymisestä tai suomalaisen kyläkomendantin toimittamien valistustilaisuuksien ja väestönkirjakuulustelujen avustamisesta paikallisten kyläläisten parissa. Kyseenalaiselta tuntuu nykyvalossa myös luokkahuonejärjestely, jossa pieni poika toimii suursuomalaisen historiakäsityksen, heimoaatteen ja koulukurin välittäjänä ikätovereilleen (opetuksen sisällöstä lähemmin ks. Laine 1982: 178–187), kuten sekini, että valkeatukkainen karjalaistytty joutuu kylän surun ja vihan venttiiliksi suomalaista sotavankia puhutellessa.

Kuitenkin näyttää siltä, että sota-aikana ymmärrys lapsesta yleensä ja erityisesti käsitys lapsen paikasta sotaa käyvässä yhteiskunnassa oli toisenlainen kuin nykyään. Näreen, Kirveen ja Siltalan toimittamasta teoksesta *Sodan kasvattamat* (2010) käy hyvin ilmi lasten ja nuorten voimakas integrointi osaksi sotaa käyvää yhteiskuntaa. Lapsia kasvatettiin itsenäistymään emotionaalisesti mahdollisimman varhain, totutettiin tekemään töitä ja ylipäätään pärjäämään ilman aikuisten apua. Tekijät puhuvat myös lasten ja nuorten militarisoinnista: nuorisoa kasvatettiin taistelukuntoon ja valmiuteen uhrautua isänmaan puolesta. (Näre 2010: 8.) Pikkulottien tai sittemmin lottatyttöjen (Lotta Svärd) ja sotilaspoikien (Suojeluskunnan poikajärjestöt) työt, työttöjen leiritointi (Naisten työvalmiusliitto) tai siirtopoikien (siirtoväestön 15–18-vuotiaiden toimettomien poikien) ja työvelvollisten ja partiolaisten työpalvelutoiminta palveli sotakoneistoa eri tavoin, ja järjestöstä riippumatta tehtävissä oli arkipäivää joutua katsomaan sotaa suoraan kasvoihin: puutetta, väkivaltaa, kärsimystä, pelkoa, epätoivoa ja kuolemaa. Pukkila antaa esimerkin siirtopoikien tehtävistä:

Osa leiriläisistä auttoi ilmansuojelujoukkoja ja toiset toimivat vartio- ja ilmansuojelutehtävissä. Vaikka ylipäällikkö oli määrännyt, että ilmansuojelujoukkoihin ei saa ottaa alle 18-vuotiaita, määräystä ei työvoimapulan vuoksi noudatettu. Pojat työskentelivät myös hevospoikina, apupoikina ja läheteinä. Toisilla leireillä pojat joutuivat vartioimaan venäläisiä sotavankeja, joita tuli nopeasti suomalaisten hoitoon 60 000. Työleiriläiset joutuivat tekemään monenlaista työtä seuratessaan armeijaa: he keräsivät vainajia, raivasivat miinoja ja räjähtämättömiä pommeja. (Pukkila 2008: 125.)

Kontekstualisoinnin myötä on helpompi nähdä lapset myös osana sodan käänne-
kulttuuria, ainakin sen epävirallisessa osassa.

3.3 Mikä ja kuka on "tulkki"?

Edellä esitetyt esimerkit välittävät kuvaa hyvin heterogeenisistä tulkkausjärjestelyistä sotaa käyvässä Suomessa, mutta myös erilaisista lähdeaineistoista ja niissä esiintyvistä diskursiivisista rakenteista, joilla sodan tarvitsemaa käännösviestintää jäsennetään. Sota-arkiston asiakirjoissa *tulkki* ja *kääntäjä* voivat hyvinkin esiintyä toiminnallisina nimikkeinä, mutta nimikkeiden takaa löytyy yhtä usein toimijuus, joka ulottui pitkälle ohi prototyypin, joka nykymalleissa liitetään kääntäjän ja tulkin ammatillisiin rooleihin. Kääntäjät ja tulkit tekivät paljon muutakin kuin käänsivät ja tulkkasivat (ks. Pym 1998: 162–164).

Tehtävien monipuolisuus ja toimijoiden monikasvoisuus tarkoittaa myös sitä, että kääntämistä ja tulkkausta tekivät sodassa ennen muuta sellaiset toimijat, joiden rauhan- tai sota-ajan nimikkeet eivät välttämättä viittaa millään tavoin tähän toimijuuteen. Kaikista ammateista saattoi päätyä tulkiksi sotaan, ja kaikenlaisten nimikkeiden alla saattoi "toimia tulkkina". Viipurilaisyntyinen Georg Baronin, jo ensimmäisessä maailmansodassa tsaarin armeijassa palvelut nostomies, komennettiin latojan ammatista IV armeijakunnan esikunnan tulkiksi sotavankien kuulustelutehtäviin, ja Soksun kylästä kotoisin oleva kivilouhoksen työläinen ja työleiriläinen Grigori Larjushin värvättiin sotavangista Aunuksen radion tulkiksi (Kujamäki 2014; Kare toim. 1980). Lihamestarista, alkoholisoituneesta tuomarista tai suojeluskuntalaisesta saatettiin tehdä sotavankileirin tulkki ja sotavankikortiston ylläpitäjä yhtä helposti kuin sotavankimuodostelmiin (leireille, työpisteisiin, sairaaloihin) valittiin tulkkeja suomensukuisten, edes auttavasti suomea osanneiden sotavankien joukosta (Pasanen & Kujamäki, tekeillä). Saksalais- ja suomalaisjoukkojen yhteysupseeriksi komennettu ylioppilas Auterinen oli tehtävässään samanaikaisesti sotilas, juoksupoika, vakooja ja tulkki (Auterinen 1991). Toimijoiden taustat ja toimintaympäristö ovat hyvin erilaisia; yhteistä on tavalla tai toisella todettu kielitaito.

Tulkkaus tai kääntäminen vaikuttavat näiden havaintojen valossa kielitaitoiselle ihmiselle luontaiseksi oletetulta toiminnalta, joka ei vaadi erityistä koulutusta. Tehtäviin etsittiin, päätyi tai jopa ajautui sekä aikuisia että lapsia, joiden kaksikielinen perhe- tausta, elämä monikielisessä yhteisössä, kielten kouluoppimäärä tai sotilallinen koulutus oletettavasti takasi riittävän työkielen taidon. Yhteysupseerit toimivat – virkaiästä riippuen – lukion- ja yliopistosaksan, jääkärikoulutussaksan tai SS-palveluksen tuoman kielitaidon turvin. Naisille kouluopintojen saksantaidot takasivat tehtäviä saksalaisten lentokentillä ja sotilassairaaloissa, ja lapset saattoivat päätyä saksalaisten apulaisiksi alkeellisimmankin koulusaksansa pohjalta. Inkeriläisille ja itäkarjalaisille oli käyttöä kielitaitonsa ja kielisukulaisuutensa ansiosta sotavankileireillä ja sotilashallinnossa rintaman molemmin puolin, ja kansalaissodan jälkeen Neuvosto-Venäjälle paenneet punaiset hankkivat uudessa sosiokulttuurisessa elinympäristössään kielitaidon, joka kuljetti heitä ja heidän lapsiaan tulkeiksi ja kuulustelijoiiksi sotakoneiston tiedustelu- tehtäviin.

Yhdessä esimerkit viittaavat sodan käännöskulttuuriin, jossa kyky kääntää ja tulkata nähdään kaksikielisen tai kielitaitoisin ihmisen luonnollisena tai syntyperäisenä kykynä välittäjätoimintaan. Harrisin (1976, 1992, 2009) klassisen luonnehdinnan

mukaan luonnolliset kääntäjät ja tulkit (*natural translators*) hoitavat yksinkertaisia käännös- ja tulkkaustehtäviä ilman varsinaista koulutusta niihin. Koska toimintaan kykenevät, kuten myös edellä on käynyt ilmi, pienetkin lapset, on Harris oletanut kyvyn olevan jollain tavalla synnynnäistä. Harrisin luokittelussa syntyperäiset kääntäjät ja tulkit (*native translators*) ovat puolestaan kaksi- tai monikielisiä henkilöitä, jotka ovat kokemusten myötä ja ympäristöään tarkkailemalla omaksuneet toiminnalle määritetyt sosiaaliset normit, samaan tapaan kuin kielenpuhuja oppii kielenkäytön normit kieliympäristöstään. Suuri osa ammattikäntäjistä ja tulkeista, siis henkilöistä jotka ansaitsevat elantonsa kääntämällä ja tulkkaamalla (Harrisin *professionals*), on tällaisia itseoppineita toimijoita. Koulutettuja asiantuntijakääntäjiä ja -tulkkeja (Harrisin *trained experts*) voi luonnollisesti olla vain konteksteissa ja kielipareissa, joissa tarjotaan alan koulutusta. Niinpä esimerkiksi sodan kääntäjistä ja tulkeista on todennäköisesti mahdotonta löytää ainoatakaan koulutettua asiantuntijaa, sillä koulutusta ei ollut tarjolla ennen sotia eikä sitä järjestetty sotien aikanakaan. Puolustusvoimien *tulkikursseiksi* nimetyt koulutustilaisuudet olivat käytännössä kuulustelu- ja tiedustelukursseja, ja koulutusmateriaali työkielillä, käytännössä saksaksi ja venäjäksi, julkaistuja sotilaslukemistoja ja kaksikielisiä sanastoja. Aineistosta ei ole löytynyt esimerkkejä siitä, että tulkkauksen prosessina saati eettisiin kysymyksiin olisi uhrattu aikaa tai ajatuksia. Sodan viitekehysten määrittämää kääntämistä ja tulkkausta voi pikemminkin luonnehtia eräänlaisen eettisen negaation kautta, sillä rikotuksi tulivat useimmat nykypäivänä pätevät eettiset säännöt, joilla tulkin ja kääntäjän työtä määritellään: Monet sodan tulkeista olivat lähtökohtaisesti sotilaita ja siten jo valmiiksi puolueellisia ja asenteellisia. Tulkit saattoivat hyvinkin rikkoa tulkattavan osapuolen ruumiillista ja henkistä koskemattomuutta ja luovuttaa saamiaan tietoja eteenpäin tai käyttää niitä omaksi edukseen. Kun lisäksi ottaa huomioon tulkiksi päätyminen sattumanvaraisuuden, tulkeilla ei myöskään ollut mahdollisuuksia valmistautua tehtäviinsä, kuten ammattisäännöissä nykyään vaaditaan.

4 Lopuksi: maallikkoja vai ammattilaisia?

Käännöstiede on viime vuosina avannut tutkimusta laajemmin koko käännöskulttuuriin, ja näkökulman laajenuksessa erityistä huomiota ovat saaneet ei-ammattillisen maallikkokääntämisen eri muodot – lasten, sukulaisten tai muiden kaksikielisten maallikoiden käyttö viranomaisissa, fanikäntäminen, joukkoistaminen, aktivismi ja vapaaehtoisikäntäminen – joista ei makseta tekijöille palkkaa. Diskursiivisesti uusi näkökulma määritetään⁷ ennen muuta jaottelun ammatillinen (*professional*)

---

7. Ks. esim. keväällä 2014 järjestetyn toisen ei-ammattillista kääntämistä käsittelevän konferenssin (Nonprofessional Interpreting and Translating 2 /NPIT2) kutsu: "Within the field of interpreting and translation studies, non-professional interpreting and translation has always been under appreciated, neglected and under-researched by academia and has never been associated with other respected professional categories. Nonetheless, it remains and will continue to be the most widespread form of translational action. Such an action occurs when an individual translates or interprets without receiving pay. 'Non-professional', however, does not necessarily mean that the quality of translation is of insufficient quality or that the skills of a non-professional translator and interpreter are inadequate."

vs. maallikko- tai ei-ammattilinen (*non-professional*) avulla korostaen, että kääntämisen ja tulkkauksen akateeminen tutkimus on perinteisesti sivuuttanut maallikkokääntämisen tai jättänyt sen paljon vähemmälle huomiolle. Väite pitää paikkansa, mutta epävarmempaa on, missä määrin aiempi käännöstieteellinen fokus on suuntautunut ammattikäntäjiin ja -tulkkeihin nimenomaan heidän nauttimansa palkan tai pikemminkin muiden toimijuuden sisältöihin liittyvien tekijöiden vuoksi. Siellä missä ammatillisuus (tai sittemmin asiantuntijuus) liittyy käsitteellisesti tutkimusasetelmaan tai kysymyksenasetteluihin, ennen muuta kääntämisen prosessien tutkimuksessa, kyse on toiminnallisten prosessien ja tuotosten laatuun, ammattikunnan etiikkaan ja habitukseen liittyvistä taustaoletuksista. Niiden ohjaamina kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksessa on perinteisesti keskitytty nimenomaan ammattikäntäjien ja -tulkkien toimintaan: tutkimus on pyrkinyt selvittämään ammatillisen (asiantuntija)toiminnan piirteitä (deskriptiivinen tavoite), joiden avulla voitaisiin kouluttaa tulevia asiantuntijoita (soveltava tavoite). Kouluttajien ja tutkijoiden oletuksena on ollut, että koulutettuja, kokeneita ja asemansa käännöskulttuureissa jo vakiinnuttaneita toimijoita tutkimalla on löydettävissä sisältöjä tulevien kääntäjien ja tulkkien koulutukseen.

Jako ammatilliseen ja ei-ammattilliseen kääntämiseen antaa luonnollisesti yhden näkökulman myös kääntämisen historian, tässä tapauksessa joko kielen ja kirjallisuuden kehittämisvaiheen tai menneiden sotien käännöskulttuurien tarkasteluun. Edellä esitetyt esimerkit rakentavat yhdessä kuvan sekä kansallisista käännöskirjallisista pyrkimyksistä että sota-ajan käännöskulttuureista maallikkokääntämisen ja -tulkkauksen kulttuureina. Lapset ovat kenties selvin esimerkkiryhmä luonnollisten tai syntyperäisten taitojen varassa toimivista maallikoista, joilla ei ole ammattilaisten tai asiantuntijoiden tiedollisia tai taidollisia valmiuksia. Sama pätee kuitenkin myös muihin toimijoihin. Koulutusta ei ollut, jolloin kaunokirjallisuuden kääntäjiksi valikoitui ja sota-ajan tehtäviin tulkeiksi valittiin yleensä *ad hoc* -henkilöitä. Sodassa juuri keneläkään heistä ei ollut kokemusta kääntämisestä ja tulkkauksesta, eikä kauno- ja tietokirjallisuudenkaan kääntäminen 1800-luvulla edellyttänyt kokemusta; koulussa käytettyjä käännös menetelmiä toki oli mahdollista hyödyntää, vaihtelevin tuloksin. Sodan tulkkaus- ja käännöstyö oli myös väliaikaista toimijuutta, joka väistyi sodan päättyttyä varsinaisen työn tieltä. Ammattia siitä ei sittemmin tullut juuri kenellekään.

Näkökulma olisi kuitenkin turhan yksinkertaistava, sillä jos ammatillisuuden perusteena tosiaan käytetään palkkausta, monet edellä esitellyistä tulkeista voidaan helposti luokitella myös ammattitulkeiksi. Ammatilliselta kuulostaa esimerkiksi saksalaisten sillanrakennustyömaalla toiminut Bo Gadolin, joka sai palveluksistaan 4 000 markan kuukausipalkan lisäksi asunnon ja virkapuvun, tai Lilliksi nimetty nuori tyttö, joka nousi 4 250 markan palkallaan oman opettajansa rinnalle tai ylikin. Kärjistäen voisi sanoa, että kohtalainen osa empiirisistä havainnoista selvästi rajautuisi maallikkokääntämisen käsitteen ulkopuolelle. Monet sodan tulkit ja kääntäjät vaikuttavat olleen niin sanottuja ”luonnollisen syntyperäisiä ammatillaisia” – kielitaitonsa takia tulkkeja luonnostaan ja tekemisen kautta sellaisiksi oppineita – joille maksettiin myös palkkaa. Kielitaito oli ratkaiseva tekijä myös suomentajiksi 1800-luvulla päätyneiden kohdalla.

Tällaisen kokonaiskuvan äärellä kääntämisen historian tutkija joutuu väistämättä pohtimaan käsillä olevien kategorioiden tai käsitteiden käyttökelpoisuutta, toimivuutta

tai tarpeellisuutta. Antaako tieto lasten ja nuorten palkasta mitään muuta tietoa heidän toiminnastaan kuin että heille on siitä myös maksettu? Auttaako palkka määrittämään näiden koulunpenkiltä tai tuvanpöydän äärestä haettujen tulkkien toiminnan ontologiaa erotuksena siitä ikätoverien toiminnasta, josta kadulla tai kujilla ei maksettu kuin korkeintaan suklaalevyn palkkio? Entä miten on 1800-luvun suomentajien kohdalla, joista kukaan ei pystynyt elättämään itseään tai perhettään suomennostöistä maksetuilla palkkioilla eivätkä kaikki varmasti edes pyrkineet siihen?

Kun edellä kysyttiin, mikä tai kuka lopulta on kääntäjä tai tulkki sodassa, niin analogisesti voi myös kysyä, mistä palkka lopulta maksettiin. Ja tästä johdettuna: Tekeekö upseerin palkka armeijakunnan esikunnassa tai saksalaisjoukkojen tulkkina toimineesta upseerista ammattitulkin? Entä oliko sotavankileirin auttavasti venäjää osaava suomalaistulkki, joka tehtäviin hakeutuessaan käytti suosituksenaan maamiesopiston kurssia, 1 750 markan kuukausipalkan ja päivärahojen vuoksi ammattitulkki? Antaako tämä palkkio perusteet luokitella hänet eri tavoin kuin kenties samalla leirillä toimineen sotavankitulkin, joka hallitsi korkeintaan auttavasti suomea ja joka sai palkkiokseen armeliaamman kohtelun ja normaalia suuremmat ruoka-annokset?⁸ Palkkauksen kriteeri näyttääkin pystyvän jäsentämään sodan kääntäjien ja tulkkien toimijuutta yhtä huonosti kuin koulutusta ja kokemusta painottava näkökulma silloin, kun liikumme ajassa reilusti taaksepäin ja erityisesti sotakontekstissa. Kääntämisen ja tulkkauksen historian tutkimukseen se näyttää tuovan kovin vähän konkretiaa.

Kääntämisen tutkijalla, joka on samanaikaisesti myös kääntäjien ja tulkkien kouluttaja, on usein melko selvärajainen, esimerkiksi opetussuunnitelmiin kirjattu ja sitä kautta opetustyötä ohjaava käsitys kääntämisestä ja tulkkauksesta yhteiskunnallisesti eriytyneenä asiantuntijatoimintana sekä kääntäjästä ja tulkista erityisinä ammattinimikkeinä. Historialliset kontekstit kyseenalaistavat tällaisia peruskäsitteitä kovin helposti, eivätkä toisen maailmansodan aikaiset käänöskulttuurit Suomessa tai muualla (ks. esim. Footitt & Tobia 2013) tai kansallisvaltioiden syntyyn liittyvät käänöskulttuurit ole tässä suhteessa poikkeuksia. Ammattinimikkeiden sijaan kääntäjä ja tulkki näyttävätkin olevan tehtäviä, joihin kielitaitoiset ihmiset ajautuvat tai päätyvät eripituisiksi jaksoiksi, usein muun työn ohella tai varsinaisen tehtävän kautta.

Tässä artikkelissa esitellyt kaksi tapaustutkimusta tuovat osaltaan valoa kysymykseen siitä, kuka oli tai saattoi olla kääntäjä tai tulkki ja minkälaiset piirteet heidän toimintaansa luonnehtivat. Tapaukset ovat itsessään varsin erilaisia ainakin siinä mielessä, että kääntäjiksi 1800-luvun lopulla ryhtyivät usein omasta halustaan ja muiden kirjallisten töiden ohella erilaiset kirjallisuuden ja kielen kentän moniosajat tai -toimijat, kun taas sota-ajan tulkit rekrytoitiin tai he päätyivät kentälle enemmänkin vahingossa tai toisten vetäminä tai jopa pakotettuina. Yhteistä tapaustutkimuksissa on, että työhön ei annettu koulutusta eikä valmennusta, sitä ei varsinaisesti valvottu ja palkkauskäytännöt olivat kirjavia. Kaikilla toimijoilla oli myös jokin muu työ tai toimi, johon he palasivat käänöstöiden jälkeen tai ohella. Yhteisiä toimintalinjoja, yhdis-

---

8. Sotavankitulkki saattoi joutua maksamaan näistä eduistaan hengellään sodanjälkeisissä tuomioistuimissa, joissa vihollisen hyväksi toimineita puna-armeijan sotilaita rankaistiin ankaralla kädellä. (Ks. esim. Kauppala 2011: 92.)

tyksiä tai muita työn sisältöön ja sen sääntelyyn tai normittamiseen liittyviä yhteenliittymiä ei ollut. 1800-luvulla kääntäjä oli kääntäjä suhteessa tiettyyn teokseen, mutta ei senhetkisen käännösurakan ulkopuolella. Myös sodassa kääntäjä tai tulkki oli tässä työssä vain väliaikaisesti, sodan vuoksi.

Halumme tutkia kääntäjiä saattaa johtaa meidät oikeastaan umpikujaan, ainakin jos haluamme lähestyä aihetta oman ajankohtansa käytäntöjen ja toimijoiden kanalta: kääntäminen, kääntäjä tai tulkki eivät esiinny hakusanoina, koska toimintaa ei ole mielletty tarpeeksi erityislaatuiseksi tai koska toimijoilla on ollut muita, kenties yhtä tärkeitä rooleja. Näillä kentillä ei kääntäjiä ja tulkkeja ollut siinä mielessä kuin lähtöoletuksissamme ehkä kuvittelimme.

Tarkastelemissamme käännöskulttuureissa kääntäminen voi siis toimintana sijaita jatkumolla *tunnustettu tai tunnistettu kääntäminen* (työ, johon haetaan tekijöitä eksplisiittisten kriteerien perusteella ja sillä olettamuksella, että työstä maksetaan) – *johonkin muuhun työhön kuuluva tai liittyvä kääntäminen*, jota ei varsinaisesti kääntämiseksi edes tunnusteta (esimerkiksi toimittajan työhön liittyvä erikielisten lähteiden hyödyntäminen) – *kääntäminen, joka ikään kuin syntyy itsestään* (fanikäntäminen) tai jolle on tarve, mutta joka ratkaistaan *ad hoc* -keinoin. Nämä kääntämisen muodot ovat kaikki kääntämistä siinä mielessä, että ne tuottavat kieleltä toiselle käännettyjä tekstejä, mutta ne eivät automaattisesti johda yhtenäiseen käsitykseen kääntäjyydestä. Käännösten (ja niiden kääntäjien) tutkimus joutuu tällöin pohtimaan metodiset ja teoreettiset oletuksensa uudestaan.

Lähteet

- AHLQVIST, AUGUST 1871: Walter Scott: Ivanhoe. Suomentanut Julius Krohn. [Kielenarvio.] – *Kieletär*. Ensimmäinen nidos s. 50–60.
- ALAVA, TEUVO 2002: Sotavangin kertomus. – Teuvo Alava, Dimitri Frolov & Reijo Nikkilä (toim.), *Rukiver. Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa* s. 78–108. Helsinki: Edita.
- ALHAINEN, HELY (toim.) 2004: *Kuvia ja kertomuksia sieltä jostakin. Rintamanaiset muistelevat*. Vammala: Rintamanaisten säätiö.
- ANTONINI, RACHELE 2010: The study of child language brokering. Past, current and emerging research. – *mediAzioni* 10.
- ANGELELLI, CLAUDIA V. 2011: Expanding the abilities of bilingual youngsters. Can translation and interpreting help? – María Jesús Blasco Mayor & María Amparo Jimenez Ivars (toim.), *Interpreting naturally. A tribute to Brian Harris* s. 103–120. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- APPIAH, KWAME ANTHONY 2012 [1993]: Thick translation. – Lawrence Venuti (toim.), *The translation studies reader* s. 331–343. 3. painos. London: Routledge.
- AUTERINEN, OLLI 1991: Saksalaisten yhteysupseerina. – Leena Wallenius (toim.siht.), *Missä kutsu kansallasi siinä sullakin osasi. Nuorten kohtaloita sodan aikana* s. 16–40. Jyväskylä: Herättäjä-Yhdistys.
- BARKAWI, TARAK 2006: *Globalization and war*. Lanham: Rowman and Littlefield.
- CLEMENTS, JONATHAN 2009: *Mannerheim: president, soldier, spy*. London: Haus Publishing.
- CRONIN, MICHAEL 2006: *Translation and identity*. London: Routledge.
- DAM, HELLE V. – KORNING ZETHSEN, KAREN 2008: Translator status. A study of Danish

- company translators. – *The Translator* 14 s. 71–96.
- D’HULST, LIEVEN 2012: (Re)locating translation history. From assumed translation to assumed transfer. – *Translation Studies* 5 s. 139–155.
- DINGWALL, ROBERT 1983: Introduction. – Robert Dingwall & Philip Lewis (toim.), *The sociology of the professions. Lawyers, doctors and others* s. 1–13. London: MacMillan.
- FOOTIT, HILARY – TOBIA, SIMONA 2013: *WarTalk. Foreign languages and the British war effort in Europe 1940–47*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- GEERTZ, CLIFFORD 1993: *The interpretation of cultures*. London: Fontana Press.
- HALL, NIGEL 2004: The child in the middle. Agency and diplomacy in language brokering events. – Gyde Hansen, Kirsten Malmkjaer & Daniel Gile (toim.), *Claims, changes and challenges in translation studies* s. 285–297. Amsterdam: John Benjamins.
- HARJULA, MIRKO 2013: ”Ryssänupseerit”. *Ensimmäisen maailmansodan Venäjän asevoimien suomalaistaustaiset upseerit 1914–1956*. Helsinki: Books on Demand.
- HARRIS, BRIAN 1976: The importance of natural translation. – *Working Papers in Bilingualism* 12 s. 96–114.
- 1992: Natural translation. A reply to Hans P. Krings. – *Target* 4 s. 97–103.
- 2009: Essential definitions. – *Unprofessional translation*. <http://unprofessionaltranslation.blogspot.fi/2009/07/essential-definitions.html> (2.5.2014).
- HEIMBURGER, FRANZISKA 2012: Fighting together. Language issues in the military coordination of First World War allied coalition warfare. – Hilary Footitt & Michael Kelly (toim.), *Languages and the military. Alliances, occupation and peace building* s. 47–57. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- HEISKANEN, ANU 2009: Experiences and survival strategies of Finnish women in the Third Reich and its aftermath. – Bernd Wegner, Oliver Wrochem & Daniel Schümmer (toim.), *Finnland und Deutschland. Studien zur Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert* s. 152–163. Hamburg: Verlag Dr. Kovac.
- HELLEMANN, JARL 2007: Kustannustoiminta kansainvälistyy. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia I* s. 336–345. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HERMANS, THEO 2012: Response. – *Translation Studies* 5 s. 242–245.
- JANTUNEN, JARMO HARRI 2007: Kielimiehet käänöskriitikoina toissa vuosisadan vaihteessa. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia II* s. 446–451. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JUNILA, MARIANNE 2000: *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALIMA, JALO 1906: Suomennostyöstä. – *Virittäjä* 10 s. 7, 119–121.
- 1907: Birykov: Leo Tolstoin elämä ja teokset. Suom. Arvid Järnefelt. [Kielenarvio.] – *Virittäjä* 11 s. 7–9, 124–130.
- KALLIO, O. A. – SAARIMAA, E. A. 1909: Nordahl Rolfsen *Maailman historia*. Suom. Santeri Ivalo. [Kielenarvio.] – *Virittäjä* 13 s. 135–136.
- KANGASPURU, MARKKU 2000: *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARE, VEIJO (toim.) 1980: *Rintamaradiot jatkosodan aikana. Kirjailija Raisa Lardot kertoo Aunuksen Radiossa toimineesta isästään ja muistelee vepsäläistä kyläyhteisöä*. Yleisradion

- ensiesitys 1.1.1980. Helsinki: Yleisradion tallennearkisto.
- KAUPPALA, PEKKA 2011: *Paluu vankileirien teille. Suomesta Neuvostoliittoon luovutettujen kohtalo 1940–1955*. Helsinki: Gummerus.
- KONTTINEN, ESA 1991: *Perinteisesti moderniin. Profiisoiden yhteiskunnallinen synty Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- KOLEHMAINEN, LEENA – KOSKINEN, KAISA – RIIONHEIMO, HELKA 2015: Arjen näkymätön kääntäminen. Translatoisen toiminnan jatkumot. – *Virittäjä* 119 s. 372–400.
- KOSKINEN, KAISA 2013: Johdanto. Tampere translationaalisenä tilana. – Kaisa Koskinen (toim.), *Tulkattu Tampere* s. 9–27. Tampere: Tampere University Press.
- 2014: Tampere as a translation space. – *Translation Studies* 7 s. 186–202.
- KOVALA, URPO 1992: *Väliin lankeaa varjo. Angloamerikkalaisen kaunokirjallisuuden välittyminen Suomeen 1890–1939*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, nykykulttuurin tutkimusyksikkö.
- 2013: Tietokirjallisuuden suomentajakunta 1800-luvulla. – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia* s. 50–56. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUJAMÄKI, PEKKA 2007: Kääntämisen normit sotien välisenä aikana. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia I* s. 401–413. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2011: Sota, käänöskulttuurit ja toimijuus. – Raila Hekkanen, Esa Penttilä & Nestori Siponkoski (toim.), *MikaEL – Electronic proceedings of the KäTu symposium on translation and interpreting studies 5*. Suomen kääntäjien ja tulkkien liitto. http://https://sktl-fi.directo.fi/@Bin/85378/Kujamaki_MikaEL2011.pdf (22.8.2014).
- 2012: Mediating for the Third Reich. On military translation cultures in World War II in Northern Finland. – Hilary Footitt & Michael Kelly (toim.), *Languages and the military. Alliances, occupation and peace building* s. 86–99. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- 2013: Käänöskulttuurit. Näkökulma Tampereen translationaaliin tiloihin. – Kaisa Koskinen (toim.), *Tulkattu Tampere* s. 28–45. Tampere: Tampere University Press.
- 2014: Interpreting for generals. Military interpreters in Finnish propaganda photography. – Anxo Fernandez Ocampo & Michaela Wolf (toim.), *Framing the interpreter*. London: Routledge.
- LAINEN, ANTTI 1982: *Suur-Suomen kahdet kasvot*. Keuruu: Otava.
- LASSILA, PERTTI 2003: *Ihanteiden isänmaa. Julius Krohnin romanttinen fennomania ja kirjallisuus*. Helsinki: Yliopistopaino.
- LEIKOLA, ANTO 2007: Aatto Suppanen (1855–1898). – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia I* s. 214–216. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEITZINGER, ANTERO 2006: *Suomen tataarit. Vuosina 1868–1944 muodostuneen muslimiyhteisön menestystarina*. Helsinki: East-West Books.
- LESKELÄ-KÄRKI, MAARIT 2006: *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä 1880–1950*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LÄHTEENMÄKI, MARIA 1999: *Jänkäjäkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- MACDONALD, KEITH 1995: *The sociology of the professions*. London: Sage.
- MALENA, ANNE 2011: Where is the "history" in translation histories? – *TTR* XXIV s. 87–115.
- MANELIUS, JARI 1993: *Joukkojen suorittama sotavankien kuulustelu Suomessa ja Neuvostoliitossa toisen maailmansodan aikana*. Diplomityö. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu.

- MICHELSEN, KARL-ERIK 1999: *Viides sääty. Insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa*. Helsinki: Tekniikan akateemisten liitto & Suomen Historiallinen Seura.
- MIKKOLA, MARJA-LEENA 2004: *Menetty lapsuus. Suomalaismiehittäjien vankeudessa 1941–1944*. Helsinki: Tammi.
- MÄKINEN, ILKKA 2007: Kääntämisen reunaehdot. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia I* s. 92–101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MÄNTTÄRI, PIA 2013: Kielitiedettä ja kielellisten ilmiöiden tutkimuksia. – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia* s. 296–300. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIEMI, JUHANI 2007: *Paavo Cajander. Suomentajan ja runoilijan muotokuva*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NTK = ARRELA, VELI – RÄNNÄLI, ERKKI (toim.) 1991: *Näin taisteli kotirintama. Muistoja Lapin sotavuosilta 1939–1945*. Rovaniemi: Lapin Maakuntaliitto.
- NÄRE, SARI 2010: Esipuhe. Sota lasten ja nuorten kasvattajana. – Sari Näre, Jenni Kirves & Juha Siltala (toim.), *Sodan kasvattamat* s. 7–9. Helsinki: WSOY.
- NÄRE, SARI – KIRVES, JENNI – SILTALA, JUHA (toim.) 2010: *Sodan kasvattamat*. Helsinki: WSOY.
- NÄRE, SARI – TEPORA, TUOMAS 2010: Suur-Suomen lapset Itä-Karjalassa. – Sari Näre, Jenni Kirves & Juha Siltala (toim.), *Sodan kasvattamat* s. 148–167. Helsinki: WSOY.
- O’SULLIVAN, CAROL 2012: Introduction. Rethinking methods in translation history. – *Translation Studies* 5 s. 131–138.
- PALOPOSKI, OUTI 2009: Limits of freedom. Agency, choice and constraints in the work of the translator. – John Milton & Paul Bandia (toim.), *Agents of translation* s. 189–208. Amsterdam: John Benjamins.
- 2013: Edlundin kustantamo – ensimmäinen suomalainen suurlustantamo. – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia* s. 57–65. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- (tulossa 2016): Translation and translators before the professional project. – *The Journal of Specialised Translation*.
- (tekeillä): Kääntäjäyys, tekijyys, kirjoittajuus. Käsikirjoitus.
- PALOPOSKI, OUTI – H. K. RIIKONEN (toim.) 2013: *Suomennetun tietokirjallisuuden historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PASANEN, PÄIVI – KUJAMÄKI, PEKKA (tekeillä): Tulkit jatkosodan ajan suomalaisilla sotavankileireillä. Artikkelikäsikirjoitus 32 s. Itä-Suomen yliopiston tutkimushanke *Sodan tuntemattomat käänöskulttuurit* & Helsingin yliopiston nykykielten laitos.
- PAUNONEN, HEIKKI 1976: Kotikielen Seura 1876–1976. – *Virittäjä* 80 s. 310–414.
- PIETILÄ, KAUKO 2012: *Journalismi ammattina*. Helsinki: Gaudeamus.
- PROBIRSKAJA, SVETLANA 2014: Between ideology and ethnicity. Soviet interpreters in military conflicts between the Soviet Union and Finland. Esitelmä konferenssissa Translation und das ‘Dritte Reich’. Berliini 5.–6.12.2014.
- PRUNČ, ERICH 1997: Translationskultur (Versuch einer konstruktiven Kritik des translatorischen Handelns). – *TextconText* 11 = NF 1 s. 99–127.
- 2001: Translation in die Nicht-Muttersprache und Translationskultur. – *TextconText* 15 = NF 5:2 s. 283–299.
- 2008: Zur Konstruktion von Translationskulturen. – Larissa Schippel (toim.), *TRANS*

KUJAMÄKI & PALOPOSKI Sujuvasti saksasta suomeen kääntävä konekirjoittajatar saa paikan heti

- LATIONSKULTUR – ein innovatives und produktives Konzept s. 19–41. Berlin: Frank & Timme.
- PUKKILA, HANNA 2008: *Kotirintaman lapset*. Helsinki: Tammi.
- PYM, ANTHONY 1998: *Method in translation history*. Manchester: St. Jerome.
- 2000: *Negotiating the frontier. Translators and intercultural history in the Hispanic history*. Manchester: St. Jerome.
- RAUTKALLIO, HANNU 1989. *Suomen juutalaisten aseveljeys*. Helsinki: Tammi.
- RIIKONEN, H. K. – KOVALA, URPO – KUJAMÄKI, PEKKA – PALOPOSKI, OUTI (toim.)
2007: *Suomennoskirjallisuuden historia I–II*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RUOTANEN, TIINA 2001: *En osäker rimmare*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, ruotsin kääntäminen ja tulkkaus.
– s 1875: Ludwig: Taivaan ja maan välillä, suom. Paavo Cajander. [Käännösarvio.] – *Kirjallinen Kuukauslehti* 10 s. 9–10.
- SAARIKIVI, SUSANNA 2005: *Suomentajana 1800-luvun lopulla: Antti Jalavan ja Aatto Suppasen näkemyksiä ja kokemuksia*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, ranskan kääntäminen ja tulkkaus.
- SA-KUVA-ARKISTO: *Etulinjasta kotirintamalle 1939–1945*. Suomen puolustusvoimien kuvaarkisto. <http://sa-kuva.fi/> (8.7.2014).
- SANTOYO, JULIO-CÉSAR 2006: Blank spaces in the history of translation. – Georges L. Bastin & Paul F. Bandia (toim.), *Charting the future of translation history* s. 11–43. Ottawa: University of Ottawa Press.
- SCREEN, J. E. O. 1983: “Våra Landsmän”. *Finnish officers in Russian service, 1809–1917: a selection of documents*. Åbo: Åbo Akademi.
- SIMON, SHERRY 2012: *Cities in translation. Intersections of language and memory*. London: Routledge.
- SUOMALAINEN, SAMULI 2006: Lapsuuden muistelmat. – Seija Suomalainen (toim.), *Samuli S:n suku* s. 19–35. Omakustanne.
- TORVINEN, TAIMI 1993: *KADIMAH. Suomen juutalaisten historia*. Helsinki: Otava.
- VEHVILÄINEN, OLLI 1984: Isännät ja aseveljet. Suomalaisen hallinnon ja saksalaisen sotaväen suhteista 1940–1944. – Marjatta Hietala, Matti Viikari & Päivi Setälä (toim.), *Katsauksia, tulkintoja, näkemyksiä. Historiasta historioitsijalle* s. 321–338. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- VENUTI, LAWRENCE 1995: *The translator's invisibility. A history of translation*. London: Routledge.
- V. T. 1908: Alphonse Daudet: Kuninkaita maan paossa, suom. Kasimir Leino. [Käännösarvio.] – *Valvoja* 28 s. 309–311.

“Typist with fluent translating skills”: Historical perspective on the notion of translation and interpretation as work, practice and profession

The Finnish word *ammatti* (‘profession’) has traditionally signified full-time skill-based occupation or work. It was not until rather recently, however, that translation and interpretation have been considered ‘professions.’ Professions are normally expected to generate a sufficient income and they may be accessed through education/training (in some cases, through separate licencing procedures). Translation and interpretation, however, have not often been taken up by people specifically trained for these tasks. History gives us a viewpoint on how translation and interpretation have been organised in society and how problems have been solved in situations where linguistic transfer and exchange have been considered necessary. This historical viewpoint may help us relate today’s non-professional translation and interpretation to our understanding of notions such as profession and professionalism.

The article draws on Erich Prunč’s idea of ‘Translationskultur’ (‘translation culture’) to look at the different ways of meeting the needs for translation, interpretation and multilingual exchanges in two Finnish contexts. These contexts are translation into Finnish during the late 19th century and translation and interpretation in the Finnish army during the war of 1941–1945. The data consists of archival material and draws a picture of translators and interpreters as agents in situations where the parameters of their agency are not defined by general professional guidelines and regulations but by different and diffuse needs and practices arising out of the shifting contexts of everyday life. Translation and interpretation, in these situations, can be viewed as ‘roles’ rather than professions.

Sujuvasti suomesta saksaan kääntävä konekirjoittajatar saa paikan heti: Historian näkökulma kääntäjyteen ammattina tai tehtävänä

Ammatti on vanhastaan merkinnyt tointa tai pääelinkeinoa. Ammattien kirjo on varsininkin viime aikoina laajentunut, eikä kääntäjä tai tulkkikään ole varsinaisena pääelinkeinona vielä kovin vanha. Ammatin ajatellaan yleensä tarjoavan harjoittajalleen toimeentulon, siihen päädytään usein koulutuksen kautta ja joissain ammateissa on vahvat käytännöt alalle pääsystä ja lisensioinnista. Kääntämisen ja tulkkauksen tehtäviin on kuitenkin päädytty usein muuta kautta kuin koulutuksen. Historian näkökulma tarjoaa tietoa siitä, miten ja missä tilanteissa kääntämistä ja tulkkausta on tarvittu, miten nämä tilanteet on ratkaistu ja miten tällaiset tehtävät on yhteiskunnassa nähty. Näkökulma voi auttaa suhteuttamaan nykyisiä maallikkokääntämisen ja -tulkkauksen käytäntöjä käsityksiin ammatista ja ammatillisuudesta.

Tämä artikkeli lähtee Erich Prunčin käsitteestä käännöskulttuuri ja tarkastelee, miten kääntämiseen ja tulkkaukseen liittyviä tarpeita on kohdattu ja kielenvälittämiseen liittyvää toimintaa järjestetty kahdessa suomalaisessa kontekstissa, 1800-luvun lopun suomennostyössä ja viime sodan aikana Suomen puolustusvoimissa. Tutkimus perustuu arkistoaineistoihin ja piirtää kuvaa kääntäjistä ja tulkeista toimijoina tilanteissa, joissa heidän toiminnalleen eivät aseta reunaehtoja yleiset kääntämiseen ja tulkkaukseen liittyvät ammatilliset sääntelyt vaan erilaiset kontekstuaaliset ja muotoutumattomat tarpeet ja käytännöt. Tällöin kääntäminen ja tulkkaus näyttäytyvät pikemminkin rooleina tai tehtävinä kuin ammatteina.

Kirjoittajien yhteystiedot (addresses):
etunimi.kujamaeki@uni-graz.at
etunimi.paloposki@utu.fi